

Розділ VI

DOI 10.34132/IDU.2021.08-06

ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В ХОДІ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНИ

(Багмет М.О., Гаркуша А.М., Локтіонова Д.А.,
Рожанська Н.В., Штиршов О.М.)

6.1. Дослідження позитивних результатів країн ЄС – важливий напрям реального здійснення децентралізації публічної влади та адміністрування в Україні.

6.2. Механізми імплементації в Україні досвіду Франції, Польщі та інших держав у сфері впровадження демократичних моделей управління місцевим самоврядуванням.

6.3. Практичні рекомендації для працівників органів місцевого самоврядування та зразок проведення анкетування з метою поширення в Україні результатів досвіду ЄС під час здійснення децентралізації влади і адміністрування.

Висновки та узагальнення до розділу VI

Додатки

6.1. Дослідження позитивних результатів країн ЄС – важливий напрям реального здійснення децентралізації публічної влади та адміністрування в Україні

У всіх розвинених країнах ЄС головне завдання влади полягає у задоволенні проблем інститутів громадянського суспільства за допомогою місцевого самоврядування. Проблему якісного задоволення таких потреб допомагає вирішити децентралізація, оскільки децентралізація означає передачу права приймати рішення органам, які не підпорядковані центральним органам влади і яких обирають зацікавлені громадяни. До речі, проблематика децентралізації як одного із засобів підвищення ефективності функціонування публічної влади вже впродовж тривалого часу перебуває в полі зору вітчизняних науковців та експертів. Це зумовлено, зокрема, успішною реалізацією засади децентралізації у практиці більшості держав Європейського Союзу [46].

У країнах Європейського Союзу врядування визначається як низка правил, процесів та норм поведінки, що стосуються способу реалізації владних повноважень, особливо щодо питань забезпечення їх відкритості, участі громадськості, підзвітності, ефективності та скоординованості дій. Основоположним аспектом реформ, що реалізуються інституціями Європейського Союзу з метою вдосконалення його системи врядування (одне з чотирьох стратегічних завдань, визначених Європейською Комісією як складова її чинних повноважень), є більш якісне залучення громадянського суспільства до процесів вироблення правил та політики на рівні ЄС (процедури консультацій та участі громадян у розробці державної політики) [47].

Діяльність у цьому напрямі ґрунтується на засадах і з дотриманням таких вимог і принципів:

– відкритість, яка передбачає активну комунікацію із громадськістю стосовно завдань і обов'язків різних органів влади та державних установ, а також рішень, які приймаються ними;

– участь сприймання громадян та їхніх організацій не як пасивних об'єктів (або суб'єктів) політики й адміністративних рішень, а як безпосередніх, активних і зацікавлених сторін, що мають право брати широку участь у процесі прийняття адміністративних рішень на всіх етапах політики – від початкових стадій і протягом усього циклу політики й управління;

– підзвітність, що базується на засадах права європейців на «належне управління», окрім традиційних типів відповідальності (політичної та адміністративної). Безумовно це вимагає чіткого розподілу обов'язків – не лише між органами й установами, що приймають рішення, але й між ними та інститутами громадянського суспільства. Також це передбачає й вищий рівень відповідальності з обох сторін;

– ефективність, яка передбачає те, що державна політика, законодавча й регуляторна системи повинні відповідати реальним суспільним потребам, мати чіткі цілі й прийматися із урахуванням оцінки їх очікуваного впливу та попереднього досвіду. Політичні й управлінські рішення мусять прийматися своєчасно й передбачати певну міру гнучкості в їх реалізації з метою врахування місцевих умов або специфічних особливостей сфери управління;

– злагодженість потребує не лише політичного лідерства, а й більшої послідовності між різноманітними інструментами, механізмами політики та різними стратегіями впливу на одну й ту ж реальність [48].

Найважливішими інституційними механізмами, що забезпечують відкритість і демократичність державного управління в Європейському Союзі, є такі:

1. Органи та інституції, що забезпечують основу для залучення регіональних і місцевих органів влади й управління у процес прийняття рішень на загальнонаціональному рівні. Ці інституції (наприклад, Комітет у справах регіонів Європейського Союзу або подібні інституції, що існують у багатьох країнах-членах ЄС), які базуються по-перше, на переконанні, що демократичні місцеві й регіональні органи самоврядування фактично є більш широким варіантом організацій громадянського суспільства; а по-друге, на принципах децентралізації влади, субсидіарності та наближення процесів прийняття рішень до широкої громадськості.

2. Консультативні структури, що об'єднують представників різних соціально-економічних верств та інститутів громадянського суспільства, зокрема: виробників, фермерів, перевізників, робітників, дилерів, народних майстрів, споживачів, професійних об'єднань та асоціацій за загальними інтересами. За таким принципом побудовано, наприклад, Комітет із соціально-економічної політики, який діє як на рівні Європейського Союзу, так і в деяких країнах-членах ЄС.

3. Інститути, які забезпечують у суспільстві соціальний діалог та дотримання процедур соціального партнерства між професійними спілками і об'єднаннями або федераціями роботодавців, що відіграє особливу роль у сфері державного управління та розробки політики в країнах ЄС.

У багатьох країнах Європейського Союзу секторальне (галузеве) законодавство передбачає створення постійно діючих консультативних органів за участю відповідних інститутів громадянського суспільства (захист прав споживачів та довкілля, охорона здоров'я тощо), що відіграють ключову роль у процесах прийняття рішень органами державного управління у відповідних секторах/галузях. У деяких сферах такі органи (що об'єднують представників урядових структур та інститутів громадянського суспільства) мають законодавчо визначені повноваження брати участь в управлінні й проводити моніторинг реалізації політики у певній сфері (наприклад, в управлінні соціальною або пенсійною політикою) [18].

Якщо порушуються визначені положення й вимоги щодо проведення публічних консультацій, такий регуляторний інструмент скасовується в судовому порядку. Як правило, в таких випадках лише відповідні інститути громадянського суспільства (а не окремі громадяни) мають право звертатися до суду з позовом щодо скасування таких механізмів

реалізації політики від імені фізичних і юридичних осіб, на права й інтереси яких вони мають або можуть мати вплив. Вибір певного механізму (або їх комбінації), так само, як і їхня відповідна послідовність на різних стадіях процесу прийняття рішення, залежить від низки факторів, що включає: сферу дії і тип рішення щодо політики; роль органів державного управління у відповідній сфері; роль різних зацікавлених груп.

У деяких країнах Європейського Союзу законодавство загального спрямування, що регулює діяльність уряду, органів державного управління та держадміністрацій, містить конкретні положення й вимоги щодо проведення публічних консультацій, особливо це стосується процесу розробки й прийняття підзаконних актів та інших регуляторних інструментів/механізмів для реалізації державної політики, визначеної і впроваджуваної урядом або парламентом [50].

Нещодавні пропозиції щодо вдосконалення інституційних домовленостей, механізмів та методик проведення публічних консультацій на рівні ЄС були розроблені спеціальною робочою групою, організованою Європейською Комісією в рамках виконання «Білої книги щодо врядування в Європі» («White Paper on European Governance»). Ці пропозиції, своєю чергою, стали предметом широких консультацій із зацікавленими сторонами поза межами Європейської Комісії (зокрема й з інститутами громадянського суспільства), стосувалися наступних проблем [15].

Час вимагає необхідності запровадження більш системного діалогу з представниками регіональних та місцевих органів самоврядування (через їхні об'єднання) на початкових стадіях розробки політики у будь-якій сфері й стосовно кожного адміністративного рішення. Що стосується питання реалізації політики, то в цій сфері у Європі укладаються угоди про співробітництво з органами місцевого самоврядування у рамках реалізації політики в певній сфері. Згідно з такими угодами, органи місцевого самоврядування беруть на себе питання реалізації певних заходів з метою досягнення окремих законодавчо визначених цілей політики. Ці угоди також передбачають необхідні заходи щодо моніторингу й отримання зворотного зв'язку.

Тому і виникла потреба посилення ролі постійно діючих консультативних інституцій (таких як, наприклад, Комісія у справах регіонів та Комісія з соціально-економічної політики) як під час розгляду пропозицій у сфері державної політики, так і під час оцінки її реалізації щодо співставлення цілей, результатів та наслідків дій.

З'явилася потреба в певній формалізації процедур організації й залучення інститутів громадянського суспільства до розробки політики та здійснення управління з метою забезпечення злагодженості й прозорості консультацій органів влади з громадськістю. Проте для підтримки гнучкості цієї важливої сфери важливо не просто ухвалити нові нормативні вимоги, а, насамперед, повністю реалізувати низку таких заходів:

- створити базу даних інститутів громадянського суспільства, в якій має міститися інформація щодо їхніх цілей, членства, джерел фінансування та методів консультацій з їхніми членами;

- оформити реєстр консультативних органів (завдання, членство, методи роботи);
- затвердити Кодекс поведінки або принципів, які встановлять мінімальні стандарти щодо здійснення консультаційних процедур (визначать питання проведення консультацій; застосування консультацій на початкових стадіях; встановлять критерії визначення відповідних зацікавлених сторін; проведення процедури консультування й представлення результатів консультацій тим, хто приймає рішення; питання надання зворотного зв'язку зацікавленим сторонам, з якими проводилося консультування);

- забезпечити можливості партнерства із певними інститутами громадянського суспільства (особливо у сферах соціальної політики, діяльності об'єднань працівників, споживачів і виробників певних товарів);

- удосконалити роботу мереж взаємозв'язків і взаємовідносин, які фокусуються на виконанні місцевих і специфічних цілей (із асоціаціями підприємців, місцевими громадами й органами місцевої влади, дослідницькими центрами тощо);

- розробити конкретні засади збирання й використання експертних і технічних порад: такі засади забезпечать прозорість процесу управління і створять можливість для того, що буде чітко видно, яку пораду отримано, від кого саме, яким чином пораду було включено в адміністративне рішення або як саме її було використано (такі засади повинні забезпечити підзвітність, плюралізм та добросовісність отриманих експертних матеріалів).

Потребують більшої відкритості процедури прийняття рішень і посилення консультаційних механізмів (публічні слухання, експертні обговорення тощо), проведення консультацій з інститутами громадянського суспільства у сфері діяльності парламенту та інших представницьких органів демократії (наприклад, муніципальних рад). У Центральній і Східній Європі і, зокрема, в країнах СНД, упродовж минулого десятиріччя більшість зусиль спрямовувалися на створення системи демократичних інституцій, яка визначає основи сучасної держави (розподіл владних повноважень, забезпечення верховенства права), а також на запровадження базових структур ринкової економіки. Окрім цього, чимало уваги приділялося (особливо в так званих країнах-кандидатах у ЄС) питанням адаптації їх законодавства до стандартів ЄС і заснування або реформування окремих інституційних структур, необхідних для ефективної й узгодженої імплементації правових засад ЄС.

Тому в Україні варто враховувати те, що лише нещодавно у східноєвропейських країнах і, зокрема, в Україні розпочалася нова фаза процесу реформування, в рамках якої складовими програми реформ стали:

- розробка й реалізація більш глибоких структурних реформ;
- визначення більш ефективних форм організації державного управління;
- вирішення проблеми структурної слабкості й неефективності системи адміністративного управління;
- реформування системи державної служби;
- удосконалення міжвідомчої координації;
- посилення територіальної децентралізації;
- підвищення ролі органів місцевого самоврядування, шляхом підвищення відкритості й прозорості процедур прийняття рішень для участі громадськості [17].

Проте, незважаючи на досягнення певних успіхів, процедури і практика консультування органів влади з громадськістю на рівні центральних органів влади та управління залишаються ще недостатньо розвиненими в силу дії таких факторів:

- недостатньої культури системи управління, її відкритості й прозорості;
- організаційної слабкості інститутів громадянського суспільства (як щодо технічних можливостей громадських організацій, так і їхньої здатності концентрувати й чітко та повно виражати інтереси громадських верств), а також високого ступеня фрагментарності громадянського суспільства. Незважаючи на протиріччя різних моделей здійснення місцевого самоврядування у всій Європі, очевидна зацікавленість міжнародних організацій з питань місцевого самоврядування в об'єднанні зусиль щодо вироблення загальних підходів у здійсненні регіональної та місцевої влади, що свідчить про перспективи встановлення загальноєвропейських стандартів в області здійснення місцевого самоврядування.

Пройшовши довгий шлях розвитку та запровадження децентралізація, доволі швидко займає вагоме місце у розвитку економіки провідних країн світу. І незважаючи на те, що кожна країна застосовує свої методи та засоби для забезпеченості відкритості та доступності механізму державного управління, децентралізація є ефективнішим засобом планування, ніж централізоване та має позитивний вплив на макроекономічну стабільність держави.

Хоча на сучасному етапі ще потребують більшої відкритості процедури прийняття рішень і посилення консультаційних механізмів, проведення консультацій з інститутами громадянського суспільства у сфері діяльності парламенту та інших представницьких органів демократії, проте країни ЄС проявляють зацікавленість щодо можливостей об'єднання зусиль та співпраці у сфері покращення організації місцевого самоврядування, що призводить до взаємодії органів влади з громадськістю та дієвості децентралізаційних реформ [19].

Завершуючи процес укрупнення територіальних громад в Україні, доцільно завжди звертати увагу на подібні заходи, які були проведені в багатьох країнах-членах ЄС [12].

Досвід низки постсоціалістичних центрально- та східноєвропейських країн засвідчують про ефективність налагодження укрупнення територіальних громад і здійснення переходу до власних локальних регіональних управлінь. За останні десятиріччя загальна кількість організаційних структур місцевого самоврядування суттєво скоротилась майже на 40 тис., що обумовлено як процесами урбанізації, так і націленістю на підвищення ефективності забезпечення суспільними послугами (благами) на місцевому рівні [32].

Така тенденція започаткувалася і в країнах північної Європи, уряди яких першими прийняли рішення щодо укрупнення територіальних одиниць до розмірів, які є оптимальними для реалізації урядових соціальних програм.

Наприклад, у Данії з 2007 р. ще більше посилено систему місцевого самоврядування шляхом укрупнення територіальних громад і закріплення за ними надійних джерел надходжень. Зокрема, кількість комун зменшилася з 271 до 98, а їх розмір суттєво збільшився – майже 75% громад з чисельністю населення понад 30 тис., а середня чисельність перевищує 50 тис. осіб. Крім того, укрупнення стосувалось і регіонів – з 14 до 5 із населенням 0,6-1,6 млн осіб, що дозволило їм увійти до групи регіонів рівня NUTS-2 і відповідно стати об'єктами регіональної політики ЄС (політики згуртування ЄС) [5].

Усього з місцевих бюджетів фінансується 65% усіх бюджетних видатків, при цьому з бюджетів місцевого самоврядування – 53%, а з регіональних – лише 12%. Фактично основним рівнем управління є локальний, який забезпечує виконання широкого спектру функцій – від місцевих господарських до соціальних: початкова освіта, спеціальна освіта для дорослих, догляд за літніми людьми, охорона здоров'я, місцеве дорожнє господарство тощо. Цікаво, що структура власних доходів бюджетів місцевого самоврядування є дещо подібною до України: 70% доходів формують надходження від податку на доходи громадян (укр. ПДФО), 10% місцеві збори та платежі, 8% податок на майно (включаючи землю) тощо.

Частка ж трансфертів і грантів становить лише 7% і вони в основному мають безумовний характер, тобто можуть витрачатися на цілі, визначені ОМС.

Реформу посилення муніципального рівня було проведено також у Фінляндії за рахунок добровільних об'єднань (кількість муніципалітетів скоротилась із 450 до 320), і, порівняно з іншими північними країнами, фінські муніципалітети стали більшими за ісландські та норвезькі, проте залишилися меншими за датські (середня чисельність понад 50 тис.) та шведські (30 тис.). Загалом середній розмір муніципалітетів становить близько 17 тис. мешканців, проте є і значна кількість громад (майже половина) з населенням менше 6 тис. осіб.

За наявності таких відносно невеликих громад самостійне виконання ними широкого набору функцій виявилось неможливим. Тим не менше через механізми міжмуніципального співробітництва у Фінляндії на місцевому рівні надається значна кількість послуг. Наприклад, наразі функціонує 162 спільні медичні центри для обслуговування низки малих муніципалітетів, а спеціалізована медицина охоплює медичні округи під управлінням спільних муніципальних рад. Крім того, кооперація здійснюється у сферах освіти, утилізації сміття, водопостачання тощо. Основними моделями міжмуніципального співробітництва є

«модель муніципалітету господаря», коли один муніципалітет виконує низку функцій для групи муніципалітетів або договірної кооперації щодо комунальних послуг та освіти [11].

Основними напрямками фінансування на рівні муніципалітетів у Фінляндії є: середня та професійна освіта, професійна підготовка, культура; превентивне, основне та спеціалізоване медичне забезпечення, стоматологія, формування здорового середовища проживання; соціальне забезпечення літніх людей та інвалідів, догляду за дітьми; територіальне планування (землекористування, водопостачання, енергетика, управління відходами, підтримка інфраструктури, охорона навколишнього середовища, пожежна і рятувальні служби).

При цьому для участі у міжмуніципальному співробітництві також визначено кількісні критерії щодо чисельності населення, зокрема у сфері охорони здоров'я – 20 тис. мешканців, професійної освіти – 50 тис. мешканців. Основним джерелом доходів муніципальних бюджетів також є податок з доходів, тоді як податок на майно складає лише 3%. Частка трансфертів становить 18%, а муніципалітети мають достатньо високий рівень автономності у прийнятті рішень щодо їх витрачання в межах допустимого національними стандартами і правилами [46].

Таким чином, укрупнення громад дає можливість розв'язати низку проблем, пов'язаних з розширенням доходної та майнової бази місцевого самоврядування і оптимізацією їх видатків. Проте питання ефективності використання наявних ресурсів та способів забезпечення потреб місцевого населення покладається на відповідальність та ініціативність місцевої влади, яка має шукати шляхи найбільш ефективного використання ресурсів. Навіть у Данії та Швеції з їх великими комунами реалізуються механізми спільного забезпечення окремих місцевих функцій через міжмуніципальне співробітництво.

Для країн, які не пройшли шлях укрупнення на локальному рівні, механізми міжмуніципального співробітництва стали єдиною можливістю виконувати широкий спектр послуг на місцях. Найбільш розвинутою є практика міжмуніципального співробітництва у Франції, де кількість міжмуніципальних одиниць перевищує 2,5 тис., а в їх діяльності задіяно близько 93% усіх комун. Співробітництво може реалізовуватись як у легкій формі – без належного фінансування, досягаючи виключно цілей забезпечення надання окремих спільних послуг, так і у формі створення міжмуніципальної одиниці з власним фінансуванням для виконання делегованих від комун-засновників повноважень.

Звичайно, така система забезпечення населення на місцях необхідними суспільними послугами є значно складнішою, аніж через просте укрупнення громад, проте більше відповідає суті децентралізації в частині покладання і реалізації відповідальності місцевої влади на місцях. З позицій же розподілу фінансових ресурсів Франція є однією з найбільш централізованих країн ЄС, а через усі субнаціональні рівні (регіони, департаменти та муніципалітети) здійснюється лише близько 20% усіх публічних видатків і розподіляється близько 11% податкових надходжень. Приблизно 50% місцевих доходів формується за рахунок їх власних податків, які бувають чотирьох типів: податки на власність (житло, земля) – 51,7% податкових надходжень; податки на бізнес – 32,5%; оподаткування окремих товарів і послуг – 12,7%; податки на використання специфічних товарів (акцизи) – 2,9%. Уряд визначає діапазон, у якому ставки кожного з чотирьох основних податків можуть знижуватися, розподіляючись між різними рівнями управління [41].

Слід зазначити, що сучасна практика країн-членів ЄС передбачає можливість впровадження й інших моделей децентралізації без посилення локального рівня. Зокрема, Іспанія є прикладом так званої регіональної децентралізації, коли основні результати децентралізації сконцентровано в напрямі передачі повноважень від центрального уряду до урядів автономій (регіонів). Наразі витрати автономій складають 35% від загального обсягу державних витрат Іспанії, тоді як через муніципалітети фінансується лише 13% видатків.

Проте для сучасної України запровадження такої моделі навряд чи дозволить розв'язати наявні місцеві проблеми, а може спровокувати виникнення низки нових проблем політичного характеру. Слід також звернути увагу, що в ЄС регіони (включаючи і муніципалітети чи комуни) є об'єктом не тільки державної чи регіональної політики, але й надзвичайно потужної політики згуртування ЄС, на яку виділяється третина бюджету співтовариства. Фактично в межах кожної окремої країни питання розподілу повноважень і ресурсів при управлінні може вирішуватися за різними децентралізованими чи централізованими моделями. Проте на рівні ЄС реалізуються масштабні процеси централізованого перерозподілу бюджетних ресурсів на цілі регіональної політики. У більшості випадків бенефіціарами допомоги є найменш розвинені регіони (див. таблиця 6.1).

Таблиця 6.1

Розподіл коштів політики згуртування ЄС у 2004-2020 рр. за напрямками [16]

Напрямок	Сума, млрд. євро	Частка, %
Допомога найменш розвиненим регіонам (ВВП менше 75% середнього по ЄС)	182,2	51,8
Допомога перехідним регіонам (ВВП 75-90% середнього по ЄС)	35,4	10,1
Допомога більш розвиненим регіонам (ВВП більше 90% середнього по ЄС)	54,3	15,4
Європейське територіальне співробітництво	10,2	2,9
Міські інновації	0,4	0,1
Зайнятість молоді	3,2	0,9
Фонд згуртування	63,3	18
Підтримка віддалених і рідкозаселених територій	1,6	0,5
Технічна підтримка	1,2	0,3
Усього	351,8	100

Фактично регіональні органи управління у країнах-членах ЄС, окрім власних ресурсів, мають доступ до великого обсягу спільних ресурсів ЄС. Відповідно, оцінюючи досвід реалізації реформ децентралізації у таких країнах, слід урахувати цей факт. Зокрема, реформи децентралізації у Польщі, ймовірно, не мали б такого успіху без вдалого залучення і використання найбільших обсягів ресурсів, виділених з бюджету ЄС на політику згуртування. Так, польські громади та регіони отримали можливість використовувати на цілі розвитку великі обсяги ресурсів, а, починаючи з 2011 р., стали лідерами за обсягом виділених з бюджету ЄС коштів: 14,44 млрд євро (2011 р.), 15,735 млрд євро (2012 р.), 16,179 млрд євро (2013 р.), 17,436 млрд євро (2014 р.) [15]. Основна частина цих ресурсів виділялась зі структурних фондів ЄС, які використовують грантові механізми розподілу коштів і визначають їх цільове спрямування. Власне, у цьому і є основна відмінність грантів, які отримуються з Державного бюджету за децентралізованого підходу, коли трансферти не мають жорсткої вимоги щодо цільового використання, і грантів, які надаються з бюджету ЄС з чіткою прив'язкою до певного проекту, який відповідає цілям європейської фінансової планової семирічки. Проте практика цільового розподілу ресурсів з бюджету ЄС здебільшого себе виправдала і призвела до розвитку більшості регіонів. Зокрема, Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF), який був заснований ще у 1975 р., досі залишається визначальним інструментом регіональної політики ЄС і розподіляє майже 60% всіх коштів, призначених для регіонального розвитку.

Його спеціалізацією є виробничі інвестиції, інвестиції в розвиток інфраструктури, у сферу освіти та охорону здоров'я, наукові дослідження та дослідні розробки, енергетичні та телекомунікаційні мережі, а також технічна допомога. Фактично з цього фонду фінансується значна частина проєктів розвитку регіонів країн-членів ЄС, тоді як з місцевих бюджетів здійснюється їх співфінансування. Очевидно, що така можливість вивільняє додаткові ресурси місцевих бюджетів і дозволяє реалізовувати на місцях більший обсяг повноважень.

В Україні за подібними принципами функціонує Державний фонд регіонального розвитку (ДФРР), проте механізм відбору проєктів розвитку є недосконалим, а обсяги ресурсів, які через нього розподіляються, є недостатніми. Так, частка ERDF у бюджеті ЄС складає понад 20%, тоді як частка ДФРР – 1% Державного бюджету України. Тому, оцінюючи досвід країн ЄС щодо моделі фінансового забезпечення місцевого розвитку, розподілу повноважень між державою та субнаціональними одиницями, слід зважати на «надцентралізований» розподіл коштів, призначених для цілей розвитку. Для так званих «транзитивних» країн, які зустрічаються зі суттєвими бюджетними обмеженнями, такий інструмент є надзвичайно важливим і дозволяє територіальним системам використовувати додаткові ресурси для співфінансування проєктів розвитку, зберігаючи можливості щодо покриття поточних витрат за рахунок власних ресурсів. При цьому основними об'єктами регіональної політики ЄС є власне регіони, а не муніципалітети чи комуни. Тому децентралізовані моделі країн-членів ЄС часто закріплюють більше повноважень, пов'язаних з розвитком за регіональним рівнем, тоді як на місцях вирішуються поточні господарські та соціальні питання.

Загалом важливою проблемою країн з перехідною економікою є зменшення надмірної централізації у прийнятті рішень і адмініструванні задля забезпечення ефективної локалізації ресурсів для надання суспільних благ і стимулювання їх забезпечення за рахунок мінімальних витрат. Досягнення таких структурних змін в економіці є дуже складним завданням оскільки, існує ще низка інституційних умов і проблем, які супроводжують процеси децентралізації в таких країнах і роблять її ще складнішою. Тому, здійснюючи реформи децентралізації, не варто очікувати швидких результатів покращення якості управління розвитком на місцях. Досвід проведення таких реформ у транзитивних країнах засвідчив важливість адекватного інституційного впорядкування економічного простору держави, що може призвести до позитивного впливу децентралізації на економічний розвиток тільки у середньо- або довгостроковій перспективі.

Європейський досвід, як стверджує О. Батанов переважно підтверджує вплив процесів фіскальної децентралізації на економічний розвиток держави та її регіонів. Проте такий взаємозв'язок не є однозначним і характеризується певними особливостями, які зумовлені специфікою розвитку економічного простору країни, і залежить від соціокультурних особливостей господарювання, інституційного середовища, рівномірності розподілу продуктивних сил на території, стадії, на якій перебуває господарська система (криза, депресія, зростання) тощо [6].

Децентралізація створює можливості для формування більш відповідальної та ефективної системи управління на низовому рівні та кращого задоволення місцевого попиту. Проте вона несе й певні загрози, пов'язані з підвищенням територіальних асиметрій у розвитку, зменшенням макроекономічної стабільності, формуванням інституційних пасток, пов'язаних з відтворенням конфліктів інтересів різних ланок управління. У контексті дослідження фінансового забезпечення відтворення суспільного сектору територіальних економічних систем слід відзначити особливо важливу роль децентралізації, яка підвищує ефективність розподілу ресурсів, стимулює участь громади у власному розвитку і допомагає захистити її свободу і самобутність. Тому можемо припустити, що позитивна кореляція

фіскальної децентралізації з розвитком держави та регіонів має нелінійний характер не тільки для високорозвинених, але й для держав з перехідною економікою.

Отже, модель децентралізації з суттєвим посиленням власне локального рівня можна вважати оптимальною для України. Регіональний адміністративно-територіальний рівень в Україні є оптимальним з позицій відповідності європейським критеріям і, у випадку приєднання України до ЄС, області могли б стати об'єктами регіональної політики ЄС. Тому на цьому рівні доцільно розвивати практику співфінансування проектів розвитку регіонів за чітко визначеними цілями з ДФРР та обласних бюджетів. На місцевому ж рівні важливим є інструментальне забезпечення реалізації такої моделі, яке наразі є неповним і передбачає лише об'єднання громад. Протягом 2016 р. в Україні у процесі добровільного об'єднання сформувалося близько 150 громад з очікуваних 1500. Більшість же місцевих рад (сільських і селищних, міст районного значення), які не об'єдналися до 15 жовтня, на наступний бюджетний період позбавлені основного джерела доходів – ПДФО. Фактично такі громади практично не мають можливостей для подальшого місцевого самоврядування і не можуть бути базовими адміністративно-територіальними одиницями [10; 42].

Проте, навіть пройшовши об'єднання, більшість територіальних громад наряд чи зможуть стати фінансово самодостатніми. Планований середній розмір сільських громад України на рівні 9 тис. мешканців навіть у таких високодоходних країнах як Фінляндія не дав можливості самостійно виконувати широке коло функцій. Європейська практика показує, що оптимальне виконання функцій по охороні здоров'я можливе в громаді, яка охоплює понад 20 тис. осіб, а освіти – понад 50 тис. Це означає, що навіть об'єднаним територіальним громадам потрібен додатковий інструментарій об'єднання зусиль з іншими громадами для виконання низки функцій.

Таким чином, здійснивши аналіз проведення децентралізації в країнах ЄС, можна зробити висновок, що однією з найважливіших загроз децентралізації в Україні є скорочення обсягів надходжень від ПДФО внаслідок проведення податкової реформи. У більшості країн-членів ЄС це джерело надходжень є основним для місцевих бюджетів, а компенсувати його зменшення іншими податковими джерелами навряд чи вдасться. При всій важливості податків на майно, не варто переоцінювати їх значення для місцевих бюджетів: навіть у країнах з високим рівнем капіталізації власності такі джерела переважно не перевищують 10% доходів місцевих бюджетів. Тому це теж варто пам'ятати. Отже, досвід реформ у зарубіжних країнах свідчить, що децентралізація відіграє важливу роль не тільки у покращенні фінансово-економічних і бюджетних показників, а й у тому, що її впровадження неминуче сприятиме суттєвим змінам як в адміністративній, політичній і соціальній сферах, так і сприятиме розвитку людського потенціалу, відповідальності влади, покращенню якості надання державних і громадських послуг. Консолідації суспільства, вирішенню економічних, правових, політичних, етнічних і навіть міжнародних проблем. Визнають всі зацікавлені сторони як в самій Україні, так і на міжнародній арені. Бо оскільки Україна в результаті впровадження зарубіжного досвіду країн швидше зможе стати сильною і демократичною державою із самодостатнім місцевим самоврядуванням, здатною вирішувати всі, як внутрішні, так і міжнародні проблеми та виклики.

6.2. Механізми імплементації в Україні досвіду Франції, Польщі та інших держав у сфері впровадження демократичних моделей управління місцевим самоврядуванням

У всіх розвинених країнах ЄС головне завдання влади полягає у задоволенні проблем інститутів громадянського суспільства за допомогою місцевого самоврядування. Проблему якісного задоволення таких потреб допомагає вирішити децентралізація, оскільки

децентралізація означає передачу права приймати рішення органам, які не підпорядковані центральним органам влади і яких обирають зацікавлені громадяни. Проблематика децентралізації як одного із засобів підвищення ефективності функціонування публічної влади вже впродовж тривалого часу перебуває в полі зору вітчизняних науковців та експертів. Це зумовлено, зокрема, успішною реалізацією засади децентралізації у практиці більшості держав Європейського Союзу [2, с. 232].

Аналіз систем місцевого самоврядування європейських країн показує, що у світі існує декілька їх моделей, які істотно відрізняються одна від одної за принципами формування органів місцевого самоврядування, типом взаємовідносин органів місцевого самоврядування з органами державної влади. Зупинимося на розгляді п'яти основних моделей організації місцевого самоврядування, які детально розглянув львівський фахівець В. Роман [34, с. 3-4].

Найпоширенішою є англосаксонська модель (Великобританія, США, Канада, Австралія) вона передбачає обрання в усіх адміністративно – територіальних одиницях представницьких органів на строк, як правило, не більше трьох років. У невеликих адміністративно – територіальних утвореннях до цього органу входять 3–5 осіб, у великих – до 50 осіб. Місцеві представницькі органи формально виступають як функціонуючі автономно в межах наданих їм повноважень, і пряме підпорядкування нижчестоящих органів вищестоящим не запроваджується. Крім представницького органу населення обирає безпосередньо деяких посадових осіб. У містах представницькими органами або безпосередньо населенням обираються мери. У першому випадку діяльність цієї посадової особи жорстко контролюється представницьким органом, у другому – вона наділяється значно ширшим колом повноважень [5].

Для англосаксонської моделі характерною є відсутність на місцях повноважних представників центральної влади. Теоретично провести розмежування між функціями держави і місцевого самоврядування у цьому випадку не складно: уряд держави і підпорядковані йому державні органи управління діють на виконання здебільшого загальнонаціональних, політичних завдань (оборона, зовнішні відносини, загальнодержавні фінансові ресурси, визначення національних пріоритетів), у той час як повсякденні, поточні управлінські функції (освіта, охорона здоров'я, соціальна допомога та захист, забезпечення громадського порядку, утримання автошляхів, житлово-комунальне господарство) передані місцевій владі.

Існує певна ізоляваність політичних процесів на національному та місцевому рівні. Крім того, урядові органи не вправі прямо контролювати місцеві співтовариства, оскільки останні виступають як повністю автономні колективи, що діють у деяких випадках як рівні з державою суб'єкти. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування здійснюється переважно опосередкованим шляхом: через центральні міністерства та судові органи. У зазначеній моделі місцевого самоврядування є як позитивні, так і негативні сторони. З одного боку, місцеві справи повністю передаються у відання населення адміністративно – територіальних одиниць та обраних ним органів та посадових осіб. З другого ж – це забезпечує максимальну децентралізацію в управлінні державою, що ускладнює узгодженість рішень на різних рівнях системи управління та знижує ефективність її функціонування, створюючи підстави для різного роду зловживань. Вибори, що проводяться дуже часто, різко знижують політичну активність громадян.

Друга – континентальна модель – представлена у Франції, Італії, Фінляндії та інших європейських і латиноамериканських країнах. Вона заснована на поєднанні, з одного боку, виборності всіх представницьких та виконавчих органів на первинному рівні самоврядування (у громадах, комунах) та, з другого – призначення з «центру» на місця повноважних представників державної влади (комісарів, префектів тощо) на регіональному рівні. На цих осіб покладається здійснення контрольної функції щодо дотримання законності органами місцевого самоврядування нижчестоящого адміністративно-територіального

рівня, санкціонування рішень муніципальних представницьких органів, а також виконання інших функцій загальнодержавного характеру. Таким чином, адміністративна, організаційна та фінансова автономія місцевого самоврядування хоча й існує, але значно обмежена і перебуває під контролем державних органів. Дана модель забезпечує більшу централізацію системи управління. Проте в останні роки можна спостерігати пом'якшення адміністративної опіки з боку держави.

На відміну від країн з англосаксонською моделлю місцевого самоврядування в державах, де запроваджена континентальна модель, органи місцевого самоврядування можуть брати участь у здійсненні влади на загальнонаціональному рівні. Так, у Франції муніципалітети беруть участь у виборах сенату – верхньої палати парламенту, оскільки їх делегати представляють більшу частину відповідних виборчих колегій.

Ще одна модель умовно може бути названа іберійською, оскільки вона отримала поширення в Іспанії та Португалії, Бразилії і Латинській Америці [22]. Тут на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою держави є виборні представницькі органи та головні посадові особи місцевого самоврядування, що очолюють виконавчі органи (алькальди, регідори, мери, префекти тощо). Введення посад спеціально призначених уповноважених представників центральних органів державної влади за цією моделлю не передбачається, але така обрана посадова особа затверджується урядом як представник держави в адміністративно-територіальній одиниці з правом контролю за діяльністю представницького органу. У розвинутих демократичних країнах відмінності між вказаними моделями не мають принципового характеру. Можна навіть говорити про певне зближення між ними – вони базуються на багатьох близьких принципах, основою місцевого управління визнаються представницькі органи, що формуються населенням у результаті вільних та демократичних виборів.

Принциповими відмінностями від вказаних моделей місцевого самоврядування характеризується так звана «радянська» модель, яка становить вже не стільки практичний, скільки науково-теоретичний інтерес. Така модель діяла передусім у Радянському Союзі та інших країнах «світової системи соціалізму», а також в окремих державах, орієнтованих на радянську перспективу. В основному «радянська» модель використовується в Китаї, КНДР та на Кубі. Вона характеризується ієрархічною підпорядкованістю складових ланок – всі інші органи вважаються похідними від рад і їм підпорядкованими. Місцеві представницькі органи вважаються органами державної влади, у той час як їх виконавчі органи – місцевими органами державного управління. Останні, як правило, мають подвійне підпорядкування – вищестоящому органу управління та відповідному представницькому органу [34].

Нині поширена в Польщі, Німеччині, Австрії, Японії змішана модель, де у цілому і представницькі, і виконавчі органи розглядаються як складова частина всієї системи органів держави, основним завданням якої є проведення у життя актів центральних органів влади, забезпечення виконання основних державних функцій на всій території шляхом впровадження децентралізації та субсидіарності.

Виходячи з того, що, по-перше, Україна є сусідкою багатьох держав Європейського Союзу, що надають нашій країні численні приклади демократичного й ефективного управління державою, а по-друге, в умовах боротьби з коронавірусом 2020 нагально назріла необхідність реального завершення здійснення децентралізації влади. Розв'язання цієї проблеми дозволить зняти низку питань політичного і економічного, а зараз і медичного характеру. Актуалізація соціокультурних, безпекових і насамперед охороно медичних відмінностей між регіонами на порядок денний висунуло проблеми ще раз переглянути досвід європейських країн, з метою відшукування шляхів власного дороговказу, починаючи із впровадження вітчизняної законодавчої бази, реорганізації державних установ, діяльності

органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства та різних секторів і галузей.

Мабуть доцільним було б ще раз детально познайомитися із корисними позитивними напрацюваннями країн, що представляють континентальну модель місцевого самоврядування.

Скажімо у Франції, Італії, Фінляндії запроваджується модель на поєднанні, з одного боку, виборності всіх представницьких та виконавчих органів на первинному рівні самоврядування (у громадах, комунах) та, з другого – призначення з «центру» на місця повноважних представників державної влади (комісарів, префектів тощо) на регіональному рівні. На цих осіб покладається здійснення контрольної функції щодо дотримання законності органами місцевого самоврядування нижчестоящего адміністративно-територіального рівня, санкціонування рішень муніципальних представницьких органів, а також виконання інших функцій загальнодержавного характеру. Таким чином, адміністративна, організаційна та фінансова автономія місцевого самоврядування хоча й існує, але значно обмежена і перебуває під контролем державних органів. Дана модель забезпечує більшу централізацію системи управління. Проте в останні роки можна спостерігати пом'якшення адміністративної опіки з боку держави [15].

На відміну від країн з англосаксонською моделлю місцевого самоврядування в державах, де запроваджена континентальна модель, органи місцевого самоврядування можуть брати участь у здійсненні влади на загальнонаціональному рівні. Так, у Франції муніципалітети беруть участь у виборах сенату – верхньої палати парламенту, оскільки їх делегати представляють більшу частину відповідних виборчих колегій.

Реформи у Франції певною мірою стосувалися розширення субнаціональної автономії, скорочення функцій центрального уряду, ослаблення ролі префектів та створення автономного регіонального рівня. Найбільш централізована в минулому держава Франція, кількість самоврядних одиниць (комун) якої сягає нині 36 тис., за економічним потенціалом посідає четверте місце в світі. У 2002 році Франція прийняла закон, відповідно до якого створюються так звані агломерації, тобто об'єднання населених пунктів, об'єднання комун. З одного боку, це сприяє вирішенню проблем, які цікавлять жителів сусідніх громад, а з іншого – дозволяє економити державний ресурс і створює умови для того, щоб територія сама заробляла кошти, тобто, створює умови для саморозвитку.

Загалом державна політика Франції у справі організації місцевого самоврядування реалізується у двох основних напрямках: деконцентрація – більш широке делегування державою своїх адміністративних функцій на місцях, а також деконцентрація – передача державою частини своїх владних повноважень місцевим органам самоврядування [10].

Для України цей досвід є повчальним, бо протягом останньої чверті минулого сторіччя самоврядування Франції отримало більше автономії щодо ресурсів та легітимності. З одного боку, держава закликає на великий шлях – запроваджуються нові форми діяльності органів місцевого самоврядування: великі міста отримують істотніший вплив, оскільки їх структура більше відображає сучасне суспільство країни, нові форми громадської участі підтримуються національним законодавством. З іншого боку, залишається певна напруга у відносинах між центральною та місцевими владами. Вона очевидна у використанні цільових грантів та системи контролю над місцевими бюджетами. Однак у місцевому самоврядуванні Франції вже працюють нові підходи публічного управління, з наголосом не тільки на контроль місцевих фінансів, а й на ефективність діяльності органів місцевого самоврядування та витрачання суспільних коштів.

Конституція Франції досить скупо говорить про місцеве самоврядування: «Місцевими колективами Республіки є комуни, департаменти, заморські території. Усі інші місцеві колективи утворюються законом. Ці колективи вільно управляються виборними радами на

умовах, визначених законом. Представники Уряду в департаментах і територіях відповідають за національні інтереси, адміністративний контроль і дотримання законів [34, с. 44].

Отже, як і Україна, Франція тривалий час була централізованою державою. Вона пережила 25-річний процес децентралізації, який уже практично завершено. Франції знадобилося багато років послідовної децентралізації, щоб побутові послуги перетворилися на справжнє зобов'язання органів місцевого самоврядування. Цього було досягнуто шляхом запровадження нормативної системи фінансового зрівняння, яка забезпечила реальну досяжність національних стандартів, попри розбіжності в базах місцевих надходжень [5; 13].

Корисною практикою також є досвід Республіки Італія. Організація влади та розподіл повноважень була запроваджена з прийняттям Конституції 01.01.1948 (до того Італія формально була Колоніальною Імперією Муссоліні). На початку 2000 років була проведена ґрунтовна реформа з децентралізації та реорганізації влади, внаслідок якої 2001 року до Конституції було включено нову Главу (Titolo V) щодо Регіонів, Провінцій та Комун. У цій Главі зокрема визначено, що Республіка складається із Комун, Провінцій, Міст-Метрополій, Регіонів та Держави. Таким чином, традиційна ієрархічна структура вертикалі замінена на систему рівнозначності усіх елементів Республіки. Організація державної влади далі характеризується від найнижчого рівня комуни, котрий є найближчим до громадян і до рівня центрального уряду, що опікується найбільш комплексними питаннями [14].

Не зважаючи на трирівневу систему організації влади та досить широкі повноваження Регіонів (котрі, зокрема, делегують представників до верхньої палати парламенту, можуть приймати відповідне законодавство та регуляторні акти на рівні регіону тощо), Італія не вважається федеральною державою. Стаття 5 Конституції прямо визначає, що Республіка є єдиною та неподільною водночас визнає та сприяє місцевому самоврядуванню.

Стаття 123 встановлює механізм Ради Місцевих автономій (Consiglio delle autonomie locali), котрий виступає форумом для комунікації та співпраці між різними рівнями державної влади та забезпечує їх прямі стосунки (а не через опосередкований контакт вищих рівнів місцевого самоврядування).

Цікавим для вивчення є досвід проведення децентралізаційних реформ у країнах – колишніх республіках Радянського Союзу, зокрема, у країнах Прибалтики. Актуальність цих досліджень обумовлюється схожістю умов початку реформ, а також можливістю запозичити найкращий досвід та уникнути допущених помилок. На початку реформування латвійські експерти з державного управління вважали, що країна повинна пройти через істотні зміни у законодавстві про державну службу, реструктуризацію інституцій державного управління, удосконалення політичного управління, запровадження процедур участі громадськості у прийнятті урядових рішень [42].

У 2009 році в Латвії була завершена децентралізаційна реформа, яка охоплювала три основні напрями: юридичний, адміністративно-територіальний та фіскальний. При цьому слід звернути увагу на те, що кожен напрям реформування проводився відокремлено, а механізми його реалізації не узгоджувалися з іншими. Початком юридичної реформи в Латвії стало прийняття в 1994 р. закону «Про місцеве самоврядування», який визначав сутність, основні права та обов'язки, а також фінансову базу місцевого самоврядування. Характеризуючи адміністративно-територіальну реформу, варто відмітити, що, незважаючи на невеликі розміри території країни, для Латвії на початку реформ був характерний нерівномірний розвиток її регіонів та територій. Модель адміністративно-територіального устрою того часу була успадкована від Радянського Союзу, а її подрібненість стояла на заваді уніфікації передачі повноважень. Основною метою проведення адміністративно-територіальної реформи стало створення адміністративних територій із місцевим та регіональним самоврядуванням, які можуть економічно розвиватися і забезпечити надання якісних послуг населенню [44].

Однак упровадження адміністративно-територіальної реформи проходило зі значними труднощами. Насамперед вони стосувалися небажання дрібних громад об'єднуватися. За перші шість років реформи утворилося лише 20 об'єднаних громад. При цьому помилкою з боку держави стало те, що не було затверджено чітких правил щодо критеріїв та формату об'єднання. Це призвело до того, що нові громади хоч і виникали, але були неспроможні виконувати необхідні функції. Що стосується фінансової реформи, то протягом 1995-1998 рр. були прийняті закони «Про бюджети самоуправління» та «Про фінансове вирівнювання ресурсів самоуправління». Основними джерелами доходів місцевих бюджетів у Латвії є податкові надходження, трансферти з державного бюджету, місцеві мита, взаєморозрахунки місцевих спільнот, плата від послуг. Основну питому вагу у структурі надходжень займає податок із доходів фізичних осіб, який розподіляється між державним та місцевим бюджетами. Значну частину займає також податок на нерухомість, який розраховується виходячи з кадастрової вартості. Бюджетне вирівнювання діє з 1995 р., але збалансування бюджетів відбувається лише частково.

У цілому слід відмітити, що, незважаючи на тривалий термін упровадження, децентралізаційна реформа в Латвії вирішила широке коло існуючих проблем та сприяла збільшенню можливостей місцевого самоврядування у вирішенні найбільш нагальних питань та посилила їх вплив на місцевий економічний розвиток [42].

На основі аналізу досвіду країн Прибалтики можна виокремити основні шляхи впровадження реформ з децентралізації влади в Україні:

- розмежування повноважень, прав та обов'язків різних рівнів влади відповідно до сутності правової, демократичної держави та громадянського суспільства, що дозволить досягти балансу інтересів у системі публічних відносин;
- розробка та реалізація ефективної регіональної політики, спрямованої на забезпечення рівномірного місцевого і регіонального розвитку;
- забезпечення втілення принципу субсидіарності як способу подолання конфлікту інтересів між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;
- упровадження адміністративно-територіальної реформи із забезпеченням збереження цілісності держави та її унітарного устрою;
- забезпечення розширення прав територіальних громад щодо вирішення проблем їх життєзабезпечення;
- проведення бюджетної реформи з урахуванням загальнонаціональних та місцевих інтересів.

Аналізуючи європейський досвід, більшість українських реформаторів, при виборі успішної моделі децентралізації, прийняли рішення, що польська модель децентралізації є найбільш наближеною до українських реалій і досвід польських реформ може бути найбільш корисним при проведенні реформ в Україні, як держави, яка вже досягла поставленої мети і здійснила реформу місцевого самоврядування, що за експертними оцінками спеціалістів Ради Європи, є взірцем таких перетворень у Центрально-Східній Європі.

Не дивлячись на те, що децентралізація влади як управлінський феномен здійснюється в кожному конкретному випадку у власний спосіб. Саме на це першими звернули увагу такі українські дослідники як С. Байрак [4] і В. Малиновський [27]. Вони передбачили створення нинішніх спроможних об'єднаних територіальних громад (ОТГ) за умови передачі їм значних повноважень та ресурсів. За їх концепцією, відповідно із польським досвідом сучасна територіальна децентралізація влади повинна здійснюватися шляхом справжньої реформи адміністративно-територіального устрою і повинна завжди базуватися на:

1. Добровільному реорганізуванню об'єднання територіальних громад;

2. Спроможності поданню якісно нових суспільних послуг, що відповідають європейським критеріям та стандартам, які відображають досягнутим змінам в соціальному розвитку та історичним змінам.

Відображаючи ті соціальні та історичні реалії, що детермінують певну соціально-управлінську модель, більшість науковців стверджують, що Україні має послуговуватись саме польський досвід реформування місцевого самоврядування. Вибір польської моделі децентралізації публічної влади викликаний також наступними причинами: по-перше, це сусідня держава, яка в багатьох аспектах подібна до України, зокрема територіально, є колишньою посткомуністичною державою, має подібні хронологічні рамки початку державного будівництва й проблеми з пошуку моделі державного управління; по-друге, в Польщі подібна до української система державного устрою: унітарна держава з республіканською формою правління, демократичним політичним режимом, але відрізняються форми державного правління: в Польщі – парламентська, в Україні парламентсько-президентська республіки; по-третє, досвід впровадження системи публічного врядування в Польщі є успішним.

Основними моментами в реформуванні публічного управління в Польщі є децентралізація та субсидіарність. У розділі 1 ст. 15 Конституції Республіки Польща у контексті децентралізації публічної влади і впровадження в адміністративному поділі країни автономних одиниць задекларовано, що принцип унітарної держави не є для децентралізації влади перешкодою та гарантується територіальним устроєм Польщі. Поняття децентралізації тісно пов'язане із поняттям субсидіарності, яке передбачає існування місцевого самоврядування, до функцій якого належить вирішення питань місцевого і регіонального рівня. Сенс управлінського механізму полягає в тому, щоб місцеві питання вирішувалися місцевою громадою, а не державною владою [49].

Покладені принципи реформування місцевого самоврядування і публічної влади в Польщі стали основою проведення адміністративно-територіальної реформи. Тому в загальнодержавній Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні зазначені шляхи та способи адміністративно-територіального реформування, що ґрунтуються на розмежуванні повноважень у системі органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципом субсидіарності та розмежуванні повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на засадах децентралізації влади [49].

Республіка Польща має трирівневий адміністративно-територіальний поділ, що є характерно і для України. Рівень регіону в Україні – область, в Польщі – воєводство. Однак після адміністративної реформи 1999 р. в Польщі кількість воєводств зменшилась із сорока дев'яти до шістнадцяти. В Україні залишилось, як і раніше, 24 області. У нашій державі існує велика подрібненість територіальних громад, особливо на найнижчому рівні управління – малих містечок, селищ і сіл. Найбільшим адміністративно-територіальним утворенням Польщі є воєводство (в Україні – регіон, область), для якого також характерний своєрідний владний дуалізм: між державною адміністрацією та органами місцевого самоврядування. Воєвода є представником Ради Міністрів у воєводстві (регіоні) і на нього покладаються основні державницькі функції. Завдання воєводи полягає в реалізації державної політики. Позитивним у публічному управлінні є право воєводи делегувати повноваження врядування на основі угоди місцевим органам самоврядування. Така самостійність прийняття рішень воєводою з питань розподілу владних повноважень на регіональному рівні свідчить про дієвість принципу децентралізації владних повноважень, закладених у Конституції Республіки Польща.

Окрім воєводи, функції державного управління виконують регіональні урядові органи об'єднаної адміністрації, органи необ'єднаної урядової адміністрації, органи місцевого самоврядування і їх асоціації за умови якщо це передбачено законодавством чи договором про

делеговані повноваження. У Польщі на рівні управління повітом існують певні особливості. Зокрема, повноваження повіту полягають у доповненні повноважень гміни у вирішенні тих питань, яких гміна не в змозі вирішити самостійно. Врядування в повіті здійснюється радою, яка обирається населенням адміністративної одиниці. В управлінські функції ради повіту входить прийняття рішень з формування бюджету, визначення рівня податкового навантаження, розпорядження комунальною власністю і здійснення контролю, як і на рівні гміни. Рада повіту призначає управління повіту, що підзвітне тільки раді повіту. Важливо, що в разі повторного порушення Конституції чи законодавства Польщі радою повіту чи правлінням повіту Сейм на пропозицію Голови Ради Міністрів може розпустити такий територіальний орган влади.

Для польської моделі публічного управління властивий дуалізм для державної адміністрації та органів місцевого самоврядування тільки на рівні регіону. Окрім цього, формування нормативного, кадрового, бюджетного та контрольного механізмів управління та налагодження вертикальної і горизонтальної взаємодії між різними територіальними рівнями адміністративного поділу забезпечили створення ефективної моделі місцевого та регіонального управління і сформували баланс розподілу владних повноважень між місцевим самоврядуванням та державним управлінням. Подібність української моделі державного управління із польською моделлю публічного врядування полягає в тому, що на рівні регіону в Україні й воєводстві в Польщі присутній дуалізм влади як урядових структур так і місцевого самоврядування. Але в польській моделі рівень самостійності органів місцевого самоврядування вищий, особливо в бюджетній сфері та при вирішенні питань добробуту населення на місцевому рівні. В Україні присутній дуалізм влади на районному рівні. На рівні повіту в Польщі дуалізм влади відсутній.

Нівеляція дуалізму владних повноважень на районному рівні в Україні та запровадження місцевого самоврядування із відповідними бюджетними та управлінською автономією, разом із наглядовими функціями державного управління буде сприяти ефективності публічного врядування на рівні району. У цьому контексті важливим є прийняття Верховною Радою України ще 31 серпня 2015 р. Постанови «Про схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади». У ст. 118 Постанови зазначено, що виконавчу владу в районах і областях, у Києві та Севастополі буде покладено на префектів, призначення яких буде відбуватись за поданням Кабінету Міністрів України Президентом України. У повноваження префекта входять наглядові, координуючі, організаційні функції [33].

При становленні адміністративно-територіального поділу в Польщі, у першу чергу забезпечено формування базового територіального рівня влади на рівні гміни. Ключове значення для успішного проведення адміністративно-територіальної реформи отримали фінансова складова та розподіл комунальної власності на базовому рівні. На законодавчому рівні в Польщі було запроваджено чіткий механізм розподілу прибуткової частини бюджету між держбюджетом і місцевими бюджетами, що дало можливість органам територіальної влади на відміну від України, де формування місцевих бюджетів відбувається централізовано, самостійно формувати бюджет та прогнозувати подальший розвиток адміністративно-територіальної одиниці. Публічне управління повинно включати діяльність, яка б забезпечувала ефективне функціонування всієї системи органів державної влади і місцевого самоврядування, широке залучення різних зацікавлених сторін до розробки і реалізації державної політики, а також впровадження системи взаємного контролю. Це передбачає наявність необхідної умови – децентралізації влади.

Важливим аспектом реформування державного управління в Україні на районному та регіональному рівнях є задекларований у Концепції принцип субсидіарності на основі децентралізації влади. В Україні державне управління на рівні району і області здійснюють

органи державної адміністрації. Однак при формуванні виконавчих органів на рівні району і регіону закладено дуалістичний принцип. Враховуючи польський досвід, на районному рівні варто запровадити місцеве самоврядування з представницьким виборним органом у формі районної ради, яка формує районні виконавчі органи наділені відповідними повноваженнями в частині комунальної власності та бюджетної сфери. Контролюючі функції в частині забезпечення принципів відповідності нормативно-правовим актам України та господарності на рівні району і області забезпечував би інститут префектів. Впровадження такої моделі управління на рівні району, області забезпечить якісніше публічне управління, ефективне використання бюджетних коштів, розвиток інфраструктури та покращення соціально-економічної ситуації.

Детально проаналізувавши досвід реформи децентралізації Республіки Польща, варто зазначити, що позитивним моментом для України буде впровадження польської моделі фінансової децентралізації. Врахувавши позитивні результати, необхідно розробити ефективну бюджетну політику регіонів. Для цього передусім необхідно розмежувати витрати між рівнями бюджету (державного, обласного і районного). По-друге, мають бути розроблені та на законодавчій основі встановлені норми бюджетної забезпеченості на одного жителя регіону. По-третє, варто вдосконалити соціальні нормативи та фінансові норми, які б вивели соціальне забезпечення громадян на новий якісний рівень, вирішили питання бюджетної забезпеченості і визначення мінімального обсягу місцевого бюджету. Необхідно зазначити, що пріоритетними напрямками управління державними фінансами мають бути їх обґрунтоване формування, прозорий розподіл і перерозподіл та ефективне використання. Це буде сприяти ефективному управлінню бюджетними коштами в країні.

Насамперед вдосконалення потребує правова та інституційна база системи міжбюджетного фінансування. Наступним кроком повинна стати робота науковців, адже необхідною умовою є розробка методики розрахунку фінансування регіонів. Далі пропонується внести зміни до законів «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації», де вказані повноваження місцевих органів, методика визначення обсягів фінансування, а також визначено поняття «комунальна власність» та «комунальне майно». Варто зазначити, що для кожного рівня органів місцевої влади потрібно окреслити коло відповідальності та міри покарання, оскільки контроль та відповідальність є підґрунтям децентралізації. У результаті втілення зазначених пропозицій щодо фінансової децентралізації очікується створення нової системи місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин, в основі яких повинна бути інституційна симетрія, що передбачає поєднання та взаємозв'язок економічних суб'єктів, які користуються суспільними благами, сплачують податки, і тих, хто приймає самостійно рішення про її надання.

Отже, наявна система міжбюджетних відносин не відповідає сучасним вимогам, тому вона потребує подальшого реформування. Основними вимогами до системи міжбюджетних відносин є:

- обсяги трансфертних платежів окремих територіальних одиниць мають враховувати декілька індикаторів, які відображають реальні доходи і обґрунтовані видатки;
- базова дотація має сприяти фіскальній спроможності місцевих бюджетів;
- обсяг трансфертів повинен відповідати фінансовому забезпеченню макроекономічної фінансової стабільності регіону та сприяти його економічному зростанню.

По-друге, система міжбюджетних трансфертів має стимулювати місцеві органи влади формувати власні доходи у місцевих бюджетах. По-третє, трансфертна система повинна забезпечувати покриття вертикальних і горизонтальних дисбалансів.

Таким чином, зробивши детальний огляд реалізації реформи децентралізації в Республіці Польща та плани, що обговорюються в Україні, можна дійти висновку, що

спільним являється остаточний результат проведеної реформи. Різниця полягає в тому, що за позитивним результатом реформи в Польщі стояло прагнення політиків досягти поставленої мети. Польща не потребувала укрупнення територіальних громад, так само неприциповим виявився розмір повітів – тож тут головним питанням було забезпечення повноважень та ресурсів, а не чисельність і площа, укрупнення ж потребував, насамперед, рівень воєводств, який в Україні принципових змін не вимагає.

Можливо варто було, враховуючи польський досвід, як стверджує дослідник І. Бегей, на районному рівні місцевого самоврядування під контролем префектів запровадити таку систему, щоб районні ради формували свої виконавчі органи, яким би наділяли повноваження вільного розпорядження у сфері коштів – бюджетній сфері та комунальній власності [7]. Але, нажаль, впровадження такої моделі не може поки що якісно здійснювати публічне управління всією місцевою інфраструктурою.

Отже, позитивний досвід країн ЄС і зокрема Республіки Польща щодо реформ свідчить про те, що децентралізація є важливим та невід'ємним інструментом економічного зростання та протидії корупції. Проте, треба пам'ятати, що моделі, яку можна було б на сто відсотків імплементувати в Україні не існує по тій причині, що кожна країна має свої особливості здійснення реформ. Головною перешкодою в перейнятті польського досвіду є інший адміністративний поділ, нестабільна соціально-економічна та політична ситуація, непідготовлена законодавча база, а подекуди незацікавленість місцевих посадовців, нерозуміння з боку сільських голів, відсутність кваліфікованих кадрів, корупція тощо. Спільним є запровадження триступеневої структури місцевого самоврядування як в Польщі, так і в Україні, а також – посади сільського старости. Зміни, які наразі відбуваються в українському суспільстві, вказують на те, що Україна готова здійснювати реформу децентралізації публічної влади та адміністрування, яка в процесах розвитку громадянського суспільства є формою чіткої фіксації процесу відокремлення суспільства з-під держави та слугує своєрідною вимірною лінійкою для демократизації системи державного управління, створюючи своєрідний технологічний базис для становлення громадянського суспільства, тобто, успішність цієї реформи, є запорукою розвитку свободи, демократії та громадянського суспільства в Україні.

6.3. Практичні рекомендації для працівників органів місцевого самоврядування та зразок проведення анкетування з метою поширення в Україні результатів досвіду ЄС під час здійснення децентралізації влади і адміністрування

Реалізуючи проект чи-то соціального, чи-то соціально-політичного характеру, вітчизняні дослідники нерідко уникають попереднього вивчення досліджуваного явища за допомогою проведення соціологічного моніторингу. Або для багатьох цей етап не видається досить серйозним, тому час та фінанси, які виділяють на його реалізацію, вкрай мінімальні. Як наслідок, неповнота інформації про досліджуване явище на початку реалізації будь-якого проекту призводить до того, що проблемна ситуація вивчається фрагментарно. Або навпаки, вивчаються такі аспекти досліджуваного явища, які зовсім не потребують детального вивчення. Як наслідок, це призводить до того, що увесь очікуваний ефект від реалізації проекту зводиться нанівець. Тому, узагальнюючи мету та задачі прикладного соціологічного дослідження, слід сказати, що одним із його пріоритетних завдань є одержання первинної описової інформації. Отже, вивчення проблемної ситуації потрібно починати саме з цього етапу. Нижче наведені найбільш поширені методи соціологічного дослідження, серед них: опитування, метод експертних оцінок, фокус-групове дослідження, глибинне інтерв'ю. Кожне з них має як свої переваги, так і недоліки. Тому дослідник повинен пам'ятати, що їх застосування передусім залежить від мети та завдань самого дослідження.

Опитування як метод збору інформації. У сучасних умовах одним із основних методів збору даних в соціологічних дослідженнях є опитування. Основним інструментом цього методу є стандартизована анкета (опитувальник, опитувальний аркуш). Тому, для того, щоб дійсно отримати якісні дані, «левову частку» свого часу необхідно приділити її розробці та проектуванню. Важливо пам'ятати, що, «економія часу» на цьому етапі дослідження значним чином впливає на вірогідність та якість результатів дослідження.

Сьогодні існують два основних способи збору інформації при масових опитуваннях населення, це:

- анкетування (коли респондент сам читає анкету і фіксує відповіді);
- інтерв'ю (коли інтерв'юер зачитує респонденту анкету і фіксує відповіді).

Як зазначає вітчизняний соціолог В. Паніотто, анкетування можна поділити на декілька видів [8, с. 115-116]:

1. Пресове опитування (коли анкета публікується у газеті/журналі або онлайн виданні. Зазвичай результати такого роду опитування нерепрезентативні. Тому, його використання у більшості випадків не дають жодної користі).

2. Поштове опитування (коли респондент отримує анкету поштою та відправляє її тим же способом).

3. Роздаткове анкетування (коли інтерв'юер роздає респондентам анкети для заповнення та через деякий час збирає їх).

4. Інтернет-анкетування (здійснюється з використанням Інтернету).

У свою чергу, інтерв'ю також поділяється на декілька видів:

1. Приватне (персональне, віч-на-віч/face to face/F2F) інтерв'ю (коли інтерв'юер особисто зустрічається з респондентом, ставить запитання та фіксує відповіді).

2. Телефонне (коли інтерв'юер ставить запитання та фіксує відповіді з використанням телефону).

3. Інтернет-інтерв'ю (коли застосовується відео зв'язок для спілкування з респондентом) [30; 48].

Враховуючи сучасний розвиток інформаційних технологій, окрему увагу слід приділити проведенню інтерв'ю та анкетуванню за допомогою комп'ютера (CAPI, CASI). *CAPI* (англ. «computer assisted personal interview») перекладається українською мовою як «персональне інтерв'ю за допомогою комп'ютера». Його слід розуміти як звичайне віч-на-віч інтерв'ю, коли дослідник зачитує питання з екрана комп'ютера та одразу ж їх там фіксує. *CASI* (англ. «computer assisted self-administrated interview») – перекладається на українську мову як «самостійне інтерв'ю за допомогою комп'ютера». У даному випадку інтерв'юер передає респондентові комп'ютер для самостійного заповнення анкети [8, с. 118].

З огляду на розповсюдженість використання методів CAPI та CASI, вітчизняна дослідниця Марія Лева так виділила їх переваги та недоліки.

До переваг вона віднесла наступне:

- підвищена зацікавленість респондентів за рахунок сучасних технологій;
- збереження можливості деталізації запитань інтерв'юером;
- швидкість збору та обробки інформації;
- мобільність, економія часових та матеріальних витрат;
- зменшення впливу інтерв'юера на процес збору даних;
- зменшення вартості дослідження [29].

В якості недоліків дослідниця окреслила такі аспекти:

- можливе побоювання респондентів, які не знайомі з комп'ютерними технологіями;
- необхідність безперервного Інтернет-доступу;
- вищі вимоги до кваліфікації інтерв'юерів [24].

Проте, варто пам'ятати, який метод опитування ви би не обрали, основна задача дослідника полягає у тому, щоб зробити опитування максимально зрозумілим та доступним для респондента. Тому, у процесі роботи над опитувальником, дослідник повинен вирішувати наступні завдання:

1. Формулювати запитання слід таким чином, щоб уникати мови категорій, які визначають показники (в яких, власне, і аналізується досліджуване явище); питання потрібно «перекласти» на мову повсякденного спілкування, звичного для респондентів.

2. Формулювати запитання слід з урахуванням вимог вибраного методу статистичного аналізу.

Зважаючи на це, основними вимогами до формулювання запитань анкети виступають: валідність (обґрунтованість), лаконічність та однозначність [30]. Під *валідністю (обґрунтованістю)* слід розуміти ступінь відповідності запитання анкети показникові, що досліджується. *Лаконічність* формулювання запитання полягає у тому, що завжди треба пам'ятати, що 11-13 слів є межею сприйняття фрази людиною. *Однозначність* передбачає однакове розуміння всіма респондентами саме того змісту запитання, який вкладав у нього дослідник. При цьому, при формулюванні запитань анкети слід уникати: невизначеності понять, неконкретності, неоднозначності та тенденційності.

Досліднику також варто пам'ятати, що крім основних *закритих питань* з готовим віялом відповідей, респонденту також можна пропонувати дати відповідь на *відкриті запитання*. Проте, зловживати цим видом запитань не варто. Адже є ризик того, що респондент швидко стомиться та його подальша участь в опитуванні буде під загрозою. А от *запитання-фільтри* допоможуть відсіяти тих респондентів, яких не стосується наступне запитання у анкеті. *Запитання соціально-демографічного блоку* анкети зазвичай завершують анкету соціологічного дослідження. Вибір демографічних характеристик повинен визначатися насамперед гіпотезами дослідження. Проте, у практиці соціологічних опитувань ще існує низка емпірично не відпрацьованих варіантів соціально-демографічних індикаторів.

На наш погляд дуже висококваліфікованими, в даному плані, є десятилітні соціологічні напрацювання Інституту соціології НАН України [50, с. 23]. Проте разом із значними досягненнями у практиці соціологічних опитувань (наприклад, як в окресленні гіпотез моніторингових у деяких формулюваннях запитань анкет та підсумкових обґрунтувань відповідей) існують ще певні помилки і неточності. Серед таких упущень, на думку вітчизняної соціологині Н. Паніної, найпоширенішими є:

порушення одношереговості (коли деякі варіанти відповідей не відповідають ключовому слову запитання і фактично є варіантами відповіді не на поставлене питання);

неповнота множинності (коли набір відповідей не містить всіх можливих варіантів відповіді на поставлене запитання);

порядок відповідей (має місце при використанні шкал) [12, с. 57-58].

І на сам кінець, варто пам'ятати, що анкета має свою власну композицію. Під час її складання ви повинні дотримуватись наступної структури: назва (А); преамбула (коротке звернення (Б)); основна змістовна частина (В) і соціально-демографічний паспорт (Г) [40]. Не слід також нехтувати і поліграфічними якостями анкети. Заощадження паперу та його низька якість може настільки знизити якість інформації, що значно дешевше було б взагалі не проводити опитування [5; 40].

Застосування методу експертних оцінок. Як зазначає О. Крижановський, спочатку варто дати загальну характеристику методу експертних оцінок. *Метод експертних оцінок* – це соціологічний метод отримання інформації про об'єкт за допомогою фахівців, які є експертами у певній сфері. Цей метод може бути дуже ефективним при вивченні проблем децентралізації влади в Україні, адже експертні оцінки широко використовуються в прогнозуванні, при визначенні цілей соціального розвитку, прийнятті планових рішень і т. д. [21; 25; 26].

Для здійснення експертизи зазвичай формується група фахівців, до складу якої входять спеціалісти в певній галузі знання; всього може бути 5-7 та більше осіб. Процедура експертних оцінок полягає в проведенні експертами інтуїтивно-логічного аналізу проблеми, з переважно кількісною оцінкою суджень і подальшою формальною обробкою отриманих результатів. У результаті обробки формується узагальнена думка експертів, яка приймається як вирішення проблеми.

Реалізація методу експертних оцінок включає кілька етапів: 1) постановка проблеми, визначення цілей і завдань експертизи, її кордонів, основних етапів; 2) розробка процедури експертизи; 3) відбір експертів, перевірка їх компетентності і формування груп експертів; 4) проведення опитування та узгодження оцінок; 5) формалізація отриманої інформації, її обробка, аналіз та інтерпретація [23; 24; 29]. В основі експертизи зазвичай лежить питальник, за допомогою якого і здійснюється збір необхідної інформації.

Далі опишемо методики опитування експертів. За характером взаємозв'язку експертів між собою розрізняють методики очного і заочного опитування експертів [31; 37]. Очні методики опитування експертів спрямовані на інтенсифікацію початкового етапу дослідження – розвідки. Залучення фахівців, які представляють різноманітні області знання і точки зору, дозволяє розширити підхід до досліджуваної проблеми, врахувати всі можливі зв'язки і опосередкування. Ці методики дають вельми надійні результати. Проте проведення очної експертизи являє собою досить трудомісткий процес. Переваги заочних методів полягають у їх відносній простоті і дешевизні. Однак надійність одержуваних даних менше, ніж при проведенні очної експертизи, оскільки деякі питання експерт може неправильно витлумачити, а на інші не дати відповіді.

За чисельністю експертів виділяють індивідуальні методики опитування експертів та групові [31; 37; 38]. Індивідуальні експертні методики – це методики використання думок експертів, які сформульовані особисто кожним із них самостійно без врахування думок інших експертів. До індивідуальних експертних методик відносять методи вільного інтерв'ю та анкетного опитування. Колективні експертні методики – це методики, які забезпечують формування єдиної спільної думки в результаті взаємодії залучених фахівців-експертів. До колективних методик експертної оцінки відносять наступні методи: метод комісії (у тому числі проведення виробничих нарад, конференцій, семінарів, дискусій за «круглим столом»), метод Дельфі, метод віднесеної оцінки, «мозкову атаку» та ін.

Далі запропонуємо рекомендації з відбору експертів. Проведення експертизи за будь-якою методикою починається з вирішення цілої низки проблем, пов'язаних з вибором її учасників. Робота з відбору експертів зазвичай починається зі складання списку компетентних у досліджуваній області фахівців. До списку можуть потрапити лише ті фахівці, які відповідають основним критеріям відбору експертів.

Перший критерій відбору експертів – ступінь компетентності експерта. Її можна виміряти орієнтуючись на такі показники, як вчений ступінь або звання, стаж роботи за фахом, службове становище, число опублікованих робіт, кількість посилань на ці роботи в літературі, оцінку робіт науковою громадськістю та ін. Другий критерій відбору експертів припускає, що експерт знає останні досягнення сучасної науки і практики в тих областях, які є предметом експертизи. Тут важливий якісний аналіз наукової або практичної діяльності експерта. Третій компонент відбору – оптимальне поєднання вузької спеціалізації і загального кругозору експерта. Для перевірки цього критерію здійснюється якісний аналіз наукових праць експерта.

Четвертий критерій відбору – оптимальне поєднання індивідуальних якостей експерта як наукового або практичного працівника. Сюди належать здібності експерта до аналізу і синтезу досліджуваних проблем, до об'єктивної всебічної оцінки проблеми без надмірного

ухилу в бік оптимістичних або песимістичних відповідей з чисто психологічних мотивів, стійкість його наукових поглядів, але разом з тим достатня гнучкість мислення, здатність змінити точку зору під впливом нових фактів і аргументів, вміння переробляти, засвоювати і формувати якісно нову наукову інформацію. П'ятий критерій відбору – високі моральні якості експерта. Цей критерій дуже складний для оцінки, але без належного морального рівня експерта інші його якості можуть виявитися марними, здатними лише збільшити небезпеку отримання псевдо прогнозу [40].

Тепер поговоримо про особливості розробки програми соціологічного дослідження при застосуванні методу експертних оцінок. На відміну від масового опитування програма опитування експертів не настільки деталізована і носить переважно концептуальний характер. У ній, насамперед, однозначно описується обране для аналізу явище, передбачаються у вигляді гіпотез можливі варіанти його розвитку.

У відповідності зі ступенем розробленості гіпотез до інструментарію дослідження включаються ті чи інші види питань. Питальник, або анкета, – це структурно організований набір питань, кожне з яких логічно пов'язане з центральним завданням експертизи. Питання анкети (питальника) залежно від їх змісту діляться на три групи: 1) дані про самого експерта – про його вік, місце та стаж роботи, освіту, науковий ступінь, вчене звання, коло наукових інтересів; 2) питання по суті досліджуваної проблеми; 3) питання, що дозволяють оцінити мотиви, яких дотримувався експерт у своєму аналізі [44, с. 44]. До речі предметно розглянуті названі аспекти в доробках миколаївських фахівців, а саме в ЧНУ імені Петра Могили, де діють Інститут державного управління, кафедра соціології, інформаційний центр ЄС, навчально-науково-виробнича лабораторія «Миколаївський центр соціологічних досліджень» та інші науково-дослідні структури.

За формою питання можуть бути відкритими, закритими і напівзакритими. Для забезпечення надходження надійної та достовірної інформації зазвичай поєднують всі типи питань. Крім того, для забезпечення рівноймовірної можливості для кожного альтернативного питання потрапити в поле зору експерта рекомендується в ході опитування міняти послідовність альтернатив. При використанні оціночних шкал позитивні і негативні сторони врівноважують. Питання по одній підпроблемі встановлюються у порядку поступового переходу від більш загальних до все більш специфічних, конкретних. Питальник повинен відповідати вимогам цілісності, логічної послідовності і завершеності.

Далі запропонуємо рекомендації з проведення опитування експертів. Проведення анкетного опитування експертів є найбільш ефективним і найпоширенішим видом опитування. Анкетне опитування полягає у заповненні експертами опитувальних листів-анкет. Серйозної уваги вимагає підбір питань (ознак), які бажано включити в анкету. Розрізняють декілька видів питань, по яких дається експертна оцінка: а) питання, відповіді на які містять кількісну оцінку; б) питання, які потребують змістовної відповіді в стислій формі; в) питання, які потребують змістовної відповіді в розгорнутій формі.

Анкетне опитування може бути очним і заочним. Недолік очного анкетування – можливість впливу інтерв'юера (у якості якого найчастіше виступає сам соціолог-дослідник) на відповіді експерта. Недолік заочного анкетування – в можливості неправильного тлумачення питань експертом, затягування у відповідях і т.п. Враховуючи це, при заочному опитуванні крім анкет-запитальників, експертам повинна бути дана пояснювальна записка, яка має на меті орієнтування експертів і містить інформацію про цілі експертизи, завдання опитування, об'єкти експертизи, необхідні організаційні відомості та інструкцію щодо заповнення анкет, в якій наводяться приклади порядку і способу заповнення.

Нарешті сформулюємо рекомендації з обробки та представлення результатів дослідження. Раціональне використання інформації, отриманої від експертів, можливе за

умови перетворення її в форму, зручну для подальшого аналізу, підготовки та прийняття рішень. Найбільш поширеними способами впорядкування інформації є ранжирування і метод безпосередньої оцінки [39, с. 46].

Ранжирування – процедура встановлення відносної значимості (переваги) досліджуваних об'єктів на основі їх упорядкування. Ранг – це показник, що характеризує порядкове місце оцінюваного об'єкта в групі інших об'єктів, що володіють істотними для оцінки властивостями. Для кожного об'єкта обчислюють суму рангів, отриману від всіх експертів, потім упорядковують ці суми: вищий ранг присвоюють об'єкту, який отримав найменшу суму, найнижчий ранг – об'єкту з найвищою сумою. Точність і надійність ранжирування залежать від кількості об'єктів для порівняння. При необхідності навести ілюстрації результатів ранжирування краще застосувати стовпчасті та лінійчаті діаграми [12; 25; 30].

Метод безпосередньої оцінки полягає в тому, що діапазон зміни будь-якої якісної змінної розбивається на низку інтервалів, кожному з яких присвоюється певна оцінка – бал, наприклад, від 1 до 10. Експерт поміщає кожен з розглянутих об'єктів експертизи в певний інтервал або відповідно до ступеня володіння даною властивістю, або відповідно до припущень експерта про значущість об'єктів експертизи. Розмір шкали повинен бути таким, щоб кожному балу відповідало певне поняття, що виражає ступінь інтенсивності властивості, якості або переваги.

Особливості проведення та організація фокус-групового дослідження. Для отримання початкового уявлення про проблему, дослідники та науковці, вивчаючи соціально-політичні процеси, доволі часто звертаються до застосування якісних методів соціологічних досліджень.

Якісні методи – це методи, що не мають на меті досягти репрезентативності отриманих даних, вони використовуються не для того, щоб отримати розподіл населення (або інших об'єктів аналізу) за тими чи іншими ознаками, а найчастіше для того, щоб отримати загальне уявлення про те чи інше явище [20].

Як правило, для цих методів характерні наступні особливості:

- менша кількість репрезентативних об'єктів;
- неструктурований збір інформації;
- нестатистичний аналіз отриманих даних;
- типовий результат даних – це не відсотки, а набір висловлених суджень, думок, пояснень, причин та мотивів.

Таким чином, загальний фокус якісного дослідження концентрує увагу на окремому, особливому описі цілісної картини досліджуваного явища. Тому, якісні методи окремо, або у поєднанні з кількісними методами, значним чином допомагають досліднику у підготовці анкети. Насамперед, можна уявити, які варіанти відповідей існують, і на цій підставі розробити віяла відповідей до опитувальника.

Одним із найбільш поширених якісних методів в соціології є фокусоване групове інтерв'ю (або фокус-група).

Фокус-група це вид групового дослідницького інтерв'ю, у якому ведучий за допомогою завчасно розробленого плану підтримує зосередженість (сфокусованість) обговорення на досліджуваній темі та намагається забезпечити відкрите висловлення думок усіма учасниками рівною мірою [20; 23].

З огляду на вищенаведене визначення, можна виділити наступні особливості фокус-групового дослідження:

1. Неформальний характер проведення, що сприяє створенню сприятливих та комфортних умов для респондентів.
2. Ефект соціальної рівності учасників та спільне відчуття безпеки. Зважаючи на те, що почуття учасників подібні, вони відчують себе більш комфортно та швидше готові ділитися своїми думками та почуттями.

3. Синергія. У групі отримують більш широкий спектр думок, суджень, оцінок, ніж у ході спілкування з однією людиною.

4. Спонтанність. Високий рівень залучення респондентів забезпечує спонтанність та нешаблонність відповідей, тому що від учасників не вимагається відповідати на конкретні питання.

5. Креативність. Цікаві ідеї з'являються випадково та частіше за усе у ході групового обговорення, ніж під час індивідуального інтерв'ю.

6. Обговорення теми відбувається на основі заздалегідь розробленого гайду (сценарій дослідження). Проте, під час збору інформації необхідно також враховувати думки учасників у вербальному й невербальному контексті дискусії [20; 26].

Зазвичай фокус-групу організують у вигляді розмови кількох респондентів (6-12 осіб) на задану інтерв'юером-модератором тему. У цьому випадку вибірка в чистому вигляді не застосовується, оскільки основним призначенням методу фокус-груп є опис явищ, а не вимірювання його поширеності та екстраполяція результатів. Однак для підвищення достовірності отриманої інформації бажано дотримуватися деяких принципів відбору респондентів. Наприклад, склад групи повинен відображати основні категорії населення відповідно до мети дослідження. Перш за все, необхідно дотримуватись принципу внутрішньо-групової гомогенності. По-друге, деякі вчені вважають, що до складу фокус-групи слід набирати лише незнайомих між собою людей. Ця вимога значно скорочує сферу застосування даного методу, тому що її важко дотримуватися при проведенні дослідження в організаціях та колективах. Проте, даний критерій, як показує практика, не має універсального характеру і визначається темою дискусії [36; 37].

Важливо також акцентувати увагу на прийомах та техніках, які використовують модератори для того, щоб отримати корисну інформацію. На думку вітчизняної дослідниці М. Наумової, серед найпридатніших для більшості модераторів-практиків вирізняють дві категорії технік: зондувальні та проєктивні [45, с. 271-272]. Обидві стимулюють учасників до більш відкритих висловлювань. *Зондувальні техніки* – менш абстрактні, простіші у використанні й у подальшій інтерпретації. До них належать: «леддеринг», «упорядкування карт сприйняття» – «мепінг» та групування, ранжування, шкалювання за заданою чи самостійно обраною шкалою тощо. *Проєктивні техніки* допомагають визначити особливості несвідомого ставлення до об'єктів сприйняття. Їх умовно можна розподілити на два класи: вербальні та невербальні. До вербальних асоціацій прийнято відносити «вільні асоціації», «спрямовані асоціації», «персоніфікацію», «ідеальний продукт» тощо. До невербальних асоціацій застосовують «колаж», «психологічний (експресивний) рисунок» тощо.

При інтерпретації результатів фокус-групового дослідження необхідно обов'язково враховувати культурний контекст дискусії, жести, інтонації та інші елементи, які допомагають сприймати, інтерпретувати та передавати мову у процесі соціальної дії. Тому, при обробці інформації найбільш плідним є аналіз бесіди (лінгвістичний аналіз), дискурсу та контент-аналіз [6; 23; 29].

Зважаючи на це, варто зауважити, що фокус-групове дослідження представляє собою не такий простий метод, як може видатись на перший погляд. Його проведення потребує високого рівня кваліфікації дослідника. По-перше, через те, що дані, які отримують у ході обговорення, мають неструктурований вигляд. Тому, ступінь автентичності отриманої інформації залежить від кваліфікації дослідника, який інтерпретує отримані дані крізь призму власного досвіду. По-друге, успішність фокус-групового дослідження залежить від врахування організаційних та методичних факторів.

І насамкінець, перед початком дослідження треба пам'ятати, що фокус-групи застосовують на підготовчій стадії великого дослідження для перевірки гіпотез, розуміння

мови і досліджуваної категорії в цілому, розуміння мотивації або установок індивідів, коли значення має саме інтеракція. Адже у рамках фокус-групового інтерв'ю відтворюються ситуації близькі до реального життя.

Застосування методу глибинного інтерв'ю. Глибинне інтерв'ю – це метод соціологічного дослідження, що являє собою невимушену бесіду двох людей, в якій один з учасників – інтерв'юер – виступає у ролі професійного дослідника. Технологія проведення глибинних інтерв'ю розрізняється в залежності від цілей дослідження. За часом глибинне інтерв'ю займає як мінімум 1,5-2 години. Також може виникнути ситуація необхідності повернення до одного і того ж респондента для продовження розмови, уточнення деталей, поглиблення теми. У такому разі інтерв'ю може потребувати до 12 годин роботи з одним співрозмовником [12; 48].

За структурою розрізняють два основних типи глибинних інтерв'ю: неструктуроване та напівструктуроване. При проведенні першого типу інтерв'ю заздалегідь визначається лише тема розмови. При цьому розмова проводиться у вільній формі, нагадуючи невимушене спілкування. Другий тип передбачає наявність заздалегідь складеного питальника (гайду), в якому виділяються тематичні блоки. При проведенні цього типу інтерв'ю запитання можуть ставитися в іншому порядку, ніж вони представлені в гайді, можуть бути по-іншому сформульовані і, окрім того, найбільш важливі питання повинні супроводжуватися декількома додатковими (уточнюючими). За змістом виділяють такі основні різновиди глибинних інтерв'ю: а) наративне; б) біографічне; в) лейтмотивне; г) фокусоване; д) діалогове [8; 35; 40].

Наративне інтерв'ю (narrative – розповідь, оповідання) являє собою вільну розповідь про життя респондента без будь-якого втручання з боку інтерв'юера, крім можливих вигуків (здивування або схвалення), які допомагають стимулювати і підтримувати хід розповіді. Передбачається, що в процесі вільної бесіди в пам'яті респондента асоціативно з'являються ті епізоди й моменти, які представляють для нього найбільшу суб'єктивну цінність. Це дозволяє виявити найбільш важливі змістовні фрагменти, що конструюють його розповідь. У ході інтерв'ю людина як би заново обдумує своє життя, свої вчинки, події свого життя.

Біографічне інтерв'ю являє собою розмову, що складається з декількох тематичних блоків. Ці тематичні блоки відповідають послідовності життєвих циклів індивіда, наприклад: «Дитинство», «Юність», «Зрілість», або «Навчання у школі», «Навчання у ВНЗ», «Робота за фахом». Інтерв'юер лише направляє розмову на певну тему і періодично підводить респондента до наступного блоку, коли, на його думку, розповідь про даний період життя є достатньо повною.

Лейтмотивне інтерв'ю – це різновид інтерв'ю, який орієнтує розмову на відстеження динаміки одного і того ж аспекту активності людини протягом її життєвого шляху. Наприклад, якщо нас цікавлять уявлення політичного лідера про ідеальний політичний устрій на різних стадіях життя цієї людини, то в процесі бесіди, під час переходу до кожного наступного періоду життєвої історії, ми повинні мати в фокусі саме цей аспект і задавати додаткові питання, що стосуються наявності змін у вказаних уявленнях.

Фокусоване інтерв'ю має іншу мету: необхідно якомога більше дізнатися про одну конкретну життєву ситуацію індивіда. Виходячи з цього, додаткові запитання інтерв'юера спрямовані на занурення в певну тему, запитання ставляться задля все більшої конкретизації особистих уявлень респондента про предмет інтересу дослідника.

Діалогове інтерв'ю – це фактично вільна бесіда, що проводиться у формі діалогу. За формою відносин між дослідником та досліджуваним цей різновид інтерв'ю відрізняється від вищеописаних його форм. У ході наративного, біографічного, лейтмотивного та фокусованого інтерв'ю дослідник передусім має уважно вислухати людину, з мінімумом

своїх коментарів; у ході ж діалогового інтерв'ю і дослідник, і респондент займають однаково активну позицію. У формі рівноправного діалогу співрозмовники обмінюються своїми думками, ідеями, які пов'язані з темою дослідження. Інтерв'юер у ході бесіди може висловлювати власну позицію стосовно досліджуваного питання, не погоджуватися з думкою респондента, просити уточнити свою позицію і т.п.

Тепер коротко опишемо методику інтерв'ювання. Зазвичай процес проведення інтерв'ю поділяють на наступні етапи: 1) підготовка до інтерв'ю; 2) початок; 3) основна частина; 4) завершення; 5) обробка результатів. При підготовці до інтерв'ю значна увага повинна бути приділена відбору кваліфікованого інтерв'юера (інтерв'юерів може бути декілька якщо заплановано провести значну кількість інтерв'ю). Після відбору інтерв'юерів проводиться конкретна підготовка до інтерв'ю: відбір респондентів, складання гайду, визначення місця та часу проведення, визначення способу запису (на відео- чи аудіоносії). Щодо кількості респондентів, то в соціологічній літературі не має однозначної відповіді на це питання, але узагальнюючи підходи різних дослідників можна сказати, що не рекомендується проводити більше 50 інтерв'ю (зважаючи на значний обсяг текстової інформації, яка отримується після розшифровки аудіо- чи відеозапису). Дослідник С. Белановський вважає, що оптимальною є вибірка у кількості 20 глибинних інтерв'ю в межах одного дослідження [8, с. 63].

Нарешті сформулюємо рекомендації з обробки та інтерпретації результатів дослідження. По-перше, після завершення серії інтерв'ю усі вони повинні бути розшифровані (представлені в текстовому форматі). По-друге, отримані тексти мають бути інтерпретовані дослідником. Крім того, Я. Щепанський виділяє п'ять основних методів інтерпретації текстів глибинних інтерв'ю, які ми коротко опишемо. 1) Конструюючий метод полягає в тому, що після ознайомлення з текстами соціолог дає їм інтерпретацію, взявши за основу певну соціологічну теорію. Інтерв'ю, таким чином, дає факти для конструювання загальної картини досліджуваного явища; ці факти пов'язуються між собою виходячи з наслідків або гіпотез, отриманих на основі цієї теорії. 2) Метод прикладів полягає в ілюстрації (підтвердженні) певних гіпотез обраними з текстів інтерв'ю прикладами. 3) Типологічний аналіз полягає у виявленні певних типів особистості, схем поведінки, стилів життя і т.д. в аналізованих соціальних групах. 4) Метод контент-аналізу, який може бути застосований для інтерпретації даних, отриманих у ході інтерв'ю. Цей метод полягає в фіксації певних елементів змісту у сукупності документів (в якості яких у даному разі розглядаються тексти інтерв'ю) з наступною кількісною обробкою отриманих даних. 5) Статистична обробка, що полягає у встановленні залежності різних характеристик респондентів від властивостей соціальних груп, до яких вони належать [1; 31].

Висновки та узагальнення до розділу VI

Виходячи із вищевикладеного зрозуміло чому саме представники Інституту державного управління ЧНУ імені Петра Могили та колеги з інших підрозділів ініціювали випуск монографії про місцеве самоврядування, децентралізацію політичної влади в Україні і необхідність створення об'єднаних територіальних громад і запозичення позитивного досвіду такої діяльності у провідних європейських країнах. Необхідно згадати, що такі проблеми десятиліттями займалася ціла низка провідних вчених, зокрема В. Погорілко, М. Пухтинський, А. Ткачук. Аналізу теоретичного та практичного значення місцевого самоврядування приділили увагу В. Авер'янов, В. Бакуменко, О. Бориславська, М. Братковський тощо.

Базисні складові нормативно-правових аспектів децентралізації висвітлено в працях Л. Бабич, С. Балацького, Н. Бикадорової, А. Буковинського та інших. Організаційно-

управлінський аспект формування структури місцевого самоврядування в Україні досліджували В. Бабаєв, О. Бобровська, С. Болдирєв, А. Гошко, Я. Жовнірчик, О. Іваницька та ін.

Дослідженням досвіду країн ЄС у ході запровадження децентралізації влади в Україні займалися і такі вчені як С. Серьогін, Б. Данилишин, В. Пилипшин, О. Власенко та багато інших фахівців. Вони розробили методологію дослідження проблем децентралізації публічної влади, яка становить загальнотеоретичні принципи, наукові підходи, а також методи, які б дали змогу систематизувати наукові погляди щодо понять «децентралізація», «децентралізація публічної влади», її ознаки, суб'єкти, та нові моделі, їх особливості формування, принципи і т.д. Варто побажати всім перерахованим дослідникам та їх послідовникам не зупинятися на досягнутому і в нових сьогodenних реаліях переоцінювати методологічні засади та правила спрямовані на імплементування європейських інтеграційних цінностей і критеріїв в Україні.

Що стосується висновку щодо підрозділу 6.3., який присвячений рекомендаціям для працівників місцевого самоврядування, які займаються поширенням в Україні позитивних результатів досвіду ЄС у ході проведення децентралізації влади. У викладеному матеріалі характеризуються чотири основні соціологічні методи, що найбільш придатні для емпіричного дослідження проблем: метод анкетного опитування, метод сфокусованого групового інтерв'ю, метод експертних оцінок та метод індивідуального глибинного інтерв'ю. Основна відмінність першого від інших – це його приналежність до кількісних методів дослідження. Методи сфокусованого групового інтерв'ю та індивідуального глибинного інтерв'ю відносяться до якісних методів дослідження, а метод експертних оцінок поєднує у собі кількісні та якісні складові. Взагалі вибір методів проведення дослідження залежить як від проблеми, так і від методологічної позиції дослідника.

Кількісні методи виникли на основі позитивістської методології, яка спирається на індуктивний підхід у науці. У межах такого підходу теорія спирається на індуктивний підхід у науці. У межах такого підходу теорія будується на основі узагальнення наукових фактів, які повинні бути точними, вимірюваними, тому кількісні методи дослідження вважаються тут найбільш достовірними і доказовими. Якісні методи ж виникли на основі інтерпретативної парадигми в соціологічній науці; при застосуванні цих методів наголос робиться на теоретичних ресурсах соціології і соціальної філософії, логічному та понятійному аналізі досліджуваного феномена, індивідуальному досвіді дослідника, використанні його інтуїції. У сучасній соціально-гуманітарній науці вказані два підходи не стільки протиставляються, скільки вважаються взаємодоповнюючими. Тому в процесі проведення дослідження рекомендуємо комбінувати вищеописані методи задля досягнення найбільш точного та повного знання про досліджуване явище.

У кінці розділу, а вірніше у завершальній частині всієї монографії розміщений зразок анкети для проведення соціологічного моніторингу. Сподіваємося, що запропоновані пропозиції стануть в нагоді для посадових осіб органів місцевого самоврядування, зокрема активістів спроможних об'єднаних територіальних громад.

Зразок оформлення анкети

Шановні громадяни! Не залишайтеся байдужими до заданих питань: візьміть участь в запропонованому опитуванні. Ваші думки, оцінки та пропозиції будуть не тільки цікавими, а й важливими і будуть враховані в подальшій діяльності спроможних об'єднаних територіальних громад і плідній співпраці органів місцевого самоврядування з громадами. Просимо Вас уважно ознайомитись із змістом анкети і дати відповіді на всі запитання. Обведіть номер тієї чи іншої відповіді, з якою Ви згодні, або напишіть свій варіант чи обґрунтування.

1. Чи схвалюєте Ви діяльність своєї територіальної громади?

1. Зовсім не схвалюю
2. Скоріше не схвалюю
3. Важко відповісти
4. Скоріше схвалюю
5. Повністю схвалюю

2-12. Оцініть ефективність діяльності Вашої об'єднаної громади (у балах від 1 – зовсім не ефективна, 5 – ефективна, зробіть по одній позначці у кожному рядку)

2. Забезпечення безпеки мешканців міста	1	2	3	4	5
3. Допомога переселенцям, учасникам АТО та сім'ям загиблих	1	2	3	4	5
4. Достатня кількість дитячих садочків, ЗОШ, музичних шкіл	1	2	3	4	5
5. Підтримка в належному стані будинків та мереж водопостачання, тепла, енергії	1	2	3	4	5
6. Своєчасний ремонт дорожнього покриття та мостів	1	2	3	4	5
7. Забезпечення безперебійного руху громадського транспорту у всіх районах міста	1	2	3	4	5
8. Організація і проведення загальноміських заходів	1	2	3	4	5
9. Робота міських закладів культури (бібліотек, музеїв, театрів, кінотеатрів)	1	2	3	4	5
10. Робота міських соціальних служб	1	2	3	4	5
11. Вирішення проблеми безпритульних тварин	1	2	3	4	5
12. Ваш варіант (вказіть)	1	2	3	4	5

13-14. Чи берете Ви участь у виборах до: (зробіть по одній позначці у кожному рядку)

	Так, завжди	Час від часу	Ні, не беру
13. Верховної Ради України	1	2	3
14. Місцевих органів влади	1	2	3

15. Що передусім означають для Вас вибори?

1. Це форма реалізації мого виборчого права
2. Це участь громадян у житті країни та засіб контролю за діями влади
3. Це боротьба за владу між політиками
4. Нічого не означають
5. Інше (напишіть) _____

16. Які чинники можуть стати вирішальними в тому, що Ви підете на чергові вибори? (оберіть не більше 3-х варіантів)

1. Громадянський обов'язок, відчуття особистої відповідальності
2. Прагнення змінити життя країни, міста
3. Впевненість у тому, що моя думка важлива
4. Відсутність інших справ / наявність вільного часу
5. Думка друзів, родини або близьких людей
6. Висока поінформованість про кандидатів та/або політичний стан держави і міста
7. Ваш варіант (напишіть) _____
8. Не піду на чергові вибори

17. Які чинники можуть стати вирішальними в тому, що Ви не підете на чергові вибори? (оберіть не більше 3-х варіантів)

1. Байдушність, відсутність інтересу до політичного життя
2. Недовіра, розчарування, незадоволеність владою
3. Невпевненість у дієвості виборів
4. Наявність інших справ / відсутність вільного часу
5. Думка друзів, родини або близьких людей
6. Низька поінформованість про кандидатів та/або політичний стан держави і міста
7. Ваш варіант (напишіть) _____
8. Завжди беру і буду брати участь у виборах

18. Чи виїжджали Ви чи хто-небудь з Вашої родини за кордон, зокрема у країни ЄС?

1. Так
2. Ні
3. Готуюся (готуються) до поїздки

19. Чи брали Ви участь у навчанні (стажуванні, підвищенні кваліфікації) за кордоном?

1. Так
2. Ні
3. Готуюся до цього

20. Чи брали Ви участь у міжнародних заходах, які проходили у Вашому регіоні?

1. Так
2. Ні
3. Готуюся до цього

21. Чи брали Ви участь у міжнародних заходах, які організував Чорноморський національний університет імені Петра Могили?

1. Так
2. Ні
3. Готуюся до цього

22. Чи погоджуєтесь Ви з твердженням про те, що якісна освіта в сучасній Україні доступна всім?

1. Так
2. Скоріше так, ніж ні

3. Скоріше ні, ніж так
4. Ні
5. Важко відповісти

23-26. Якою мірою Ви задоволені станом вітчизняної системи освіти? (зробіть по одній позначці у кожному рядку)

	Повністю задоволений(а)	Скоріше задоволений (а)	Важко відповісти	Скоріше не задоволений (а)	Повністю не задоволений (а)
23. Дошкільна освіта	5	4	3	2	1
24. Загальна середня освіта	5	4	3	2	1
25. Професійно-технічна освіта	5	4	3	2	1
26. Вища освіта	5	4	3	2	1

27. Які з перелічених проблем вітчизняної освіти Ви вважаєте найактуальнішими? (оберіть не більше 3-х варіантів)

1. Недоступність якісної освіти для всіх охочих
2. Невідповідність змісту освіти вимогам часу
3. Корупція в системі освіти
4. Проблеми фінансування
5. Зниження професіоналізму педагогічних кадрів
6. Платні освітні послуги
7. Застарілі методи навчання
8. Застаріла система управління
9. Зниження престижності педагогічної праці
10. Зростання масовості вищої освіти
11. Інше (вказіть) _____
12. Важко відповісти

28. Яку головну роль, на Вашу думку, виконують в суспільстві ЗВО? (оберіть не більше 2-х варіантів)

1. Передача знань, досвіду наступним поколінням
2. Оновлення і розвиток національних традицій
3. Підготовка висококваліфікованих кадрів
4. Науково-дослідницька діяльність
5. Виховання патріотично-налаштованої молоді
6. Розробка програм розвитку країни
7. Інше (вказіть) _____
8. Важко відповісти

29. Які чинники, на Ваш погляд, перешкоджають ЗВО виконувати свою головну роль у суспільстві? (можливі декілька варіантів відповіді)

1. Відсутність у суспільстві чіткого уявлення про призначення ЗВО
2. Недостатнє фінансування вищої освіти

3. Застаріла матеріально-технічна база
4. Корумпованість системи вищої освіти
5. Завелика кількість ЗВО у країні
6. Відсутність системи контролю за діяльністю ЗВО
7. Низький професійний рівень викладачів
8. Інше (вказіть) _____
9. Важко відповісти

30. Який варіант, на Вашу думку, найбільше відповідає національним інтересам України?

1. Вступ до НАТО
2. Інтеграція до Європейського Союзу
3. Підтримка, дружні відносини з Росією
4. Повноправне членство в СНД
5. Співпраця з ГУААМ
6. Дотримання позаблокового та нейтрального статусу
7. Ваш варіант (вказіть) _____

31. Ваш прогноз щодо терміну вступу України до ЄС і НАТО:

1. Україна вступить до ЄС і НАТО найближчим часом
2. Україна вступить до ЄС і НАТО не раніше, ніж через декілька років
3. Україна вступить до ЄС і НАТО лише через 10-15 років
4. Україна ніколи не стане членом ЄС і НАТО
5. Важко відповісти

32. Чи потрібно, на Вашу думку, проводити референдум з приводу вступу України до ЄС і НАТО?

1. Так
2. Ні
3. Важко відповісти

33. Якщо б референдум щодо вступу України до ЄС і НАТО відбувся вже завтра, як би Ви особисто проголосували?

1. За вступ України до ЄС і НАТО
2. Проти вступу України до ЄС і НАТО
3. Важко відповісти

34. Як Ви оцінюєте діяльність ЄС і НАТО на міжнародній арені на сучасному етапі?

1. Позитивно
2. Скоріше позитивно, ніж негативно
3. Скоріше негативно ніж позитивно
4. Негативно
5. Важко відповісти

35. Чи достатньо, на Ваш погляд, інформації про ЄС і НАТО подається в центральних ЗМІ?

1. Так, достатньо
2. Скоріше так, ніж ні

3. Скоріше ні, ніж так
4. Взагалі немає ніякої інформації про ЄС і НАТО
5. Важко відповісти

36. Чи варто, на Вашу думку, у навчальних закладах посилити інформаційно-просвітницьку діяльність щодо вивчення історії та сучасної діяльності ЄС і НАТО?

1. Так
2. Ні
3. Важко відповісти

37. Що Ви знаєте про такі світові моделі місцевого самоврядування: англосаксонську, континентальну, іберійську, змішану і радянську?

1. Розбираюся у них
2. Цікавлюсь
3. Цікавлюсь лише певною моделлю
4. Нічого не знаю.
5. Мені байдужа їх суть
6. Інша думка (*напишіть*) _____

38. Який саме досвід децентралізації влади найбільше імпонує Вам?

1. Досвід Республіки Польща
2. Французький досвід
3. Досвід США
4. Досвід Німеччини
5. Китайський досвід
6. Прибалтійський досвід
7. Іспанський досвід

39. Чому Вам імпонує саме цей досвід? (*вказіть*) _____

40. Ваша сфера діяльності?

1. Займаюся власною справою
2. Працюю в комерційній організації
3. Працюю в державній, бюджетній сфері
4. Пенсіонер
5. Навчаюся
6. Домогосподарка
7. Безробітний
8. Веду домашнє господарство
9. Інше (*вказіть*) _____

41. Як Ви оцінюєте свій матеріальний статок?

1. Не вистачає навіть на харчування
2. Вистачає на харчування. Для придбання одягу, взуття тощо потрібно заощадити або позичити
3. Вистачає на харчування, одяг, взуття тощо. Однак на більш дорогі покупки та витрати потрібно заощадити або позичити
4. Вистачає на харчування, одяг, взуття тощо. Однак на покупки дорогих речей та великі витрати потрібно заощадити або позичити

42. Ваша освіта:

1. Неповна середня
2. Середня загальна
3. Середня спеціальна
4. Неповна вища
5. Повна вища
6. Науковий ступінь

43. Ваш сімейний стан:

1. Ніколи не був (-ла) у шлюбі.
2. Перебуваю у шлюбі (зареєстрованому або не зареєстрованому).
3. Розлучений (-на) (офіційно чи неофіційно).
4. Вдовець (вдова).

44. Ваша стать:

1. Чоловіча
2. Жіноча.

45. Ваш вік (вказіть повну кількість років): _____

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багмет М.О. Аналіз соціологічних досліджень з інтеграційних проблем на Миколаївщині / М. Багмет, Л. Ляпіна // Миколаїв. – Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. – 2009. – С. 20-28.
2. Багмет М.О. Імплементация досвіду країн ЄС в процесі удосконалення децентралізації публічної влади та адміністрування в Україні [Електронний ресурс] / М. Багмет, О. Штиршов, Я. Гаргаун // Публічне управління та регіональний розвиток. Науковий журнал. – 2019. – №4. – Режим доступу : <https://doi.org/10.34132/pard2019.04.01>
3. Баймуратов М.О. До питання вибору національної моделі місцевого самоврядування/ М.О. Баймуратов // Публічне право. – 2015. – № 3 (19). – С. 57-65; № 4 (20). – С. 70-75.
4. Байрак С. Місцеве самоврядування Республіки Польща: особливості становлення та засади функціонування / С. Байрак // Луцьк. – Вид-во СЄНУ імені Лесі Українки. – 2010. – С. 255-257.
5. Барвіцький В. У пошуках шляхів формування дієздатних територіальних громад: міжнародний досвід / В. Барвіцький // Проблеми децентралізації: національний та міжнародний досвід. Збірник матеріалів та документів / Науковий редактор: М. Пухтинський. – К. : Атіка-Н, 2006. – 245 с.
6. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії і практики : монографія / О. В. Батанов; відп. ред. М. О. Баймуратов; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Юрид. думка, 2010. – 656 с.
7. Бегей І.П. Використання досвіду Польщі для визначення особливостей реформування державного управління на районному та регіональному рівнях / І.П. Бегей // Аспекти публічного управління – Вип. 9 (23). – К. : Вид-во Юр. Думка. – 2015. – С. 57-63.
8. Белановский С.А. Глубокое интервью / С.А. Белановский. – М. : Никколо-медиа. 2001. – 320 с.
9. Богдан О. Що варто знати про соціологію та соціальні дослідження? Посібник-довідник для громадських активістів та всіх зацікавлених / Олена Богдан. – К. : Дух і Літера, 2015. – С. 225-263.
10. Бориславська О. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е. та ін.]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO. – К. : ТОВ «Софія». – 2012. – Режим доступу: [http://despro.org.ua/media/upload/decentral_zac_ua_publ_chno_\(2\).pdf](http://despro.org.ua/media/upload/decentral_zac_ua_publ_chno_(2).pdf)
11. Бучинська А. Й. Адміністративно-правові засади діяльності органів місцевого самоврядування за законодавством України... : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / А.Й. Бучинська. – К., 2014. – 20 с.
12. Вербець В. Методологія та методика соціологічних досліджень / В. Вербець. – Друге вид. доп. і перероб. – Рівне : РДГУ : Інститут соціальних досліджень, 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eprints.oa.edu.ua/376/1/metodolog.pdf>.
13. Ворона П.В. Особливості місцевого самоврядування Франції на прикладі регіональних адміністративно-територіальних одиниць – департаментів: досвід для України [Електронний ресурс] / П. Ворона // Полтавський університет економіки і торгівлі. Електронне видання. – 2008. – №2. – Режим доступу : <http://space.puet.edu.ua/hahll/123456789/66>
14. Грובה В.П. Правовий статус та повноваження органів місцевого самоврядування в Італії: перспективи для України / В. Грובה // Право і суспільство. – 2015. – №4 (3). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis20154%283%29293>
15. Данилишин Б. М. Децентралізація у країнах ЄС: уроки для України / Б. М. Данилишин, В. В. Пилипів // Регіональна економіка. – 2016. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2016_1_3
16. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія / за ред. З. С. Варналія. – Київ, 2007. – 768 с.
17. Децентралізація влади на основі кращих іноземних практик та українських законодавчих ініціатив : матеріали інформаційного семінару [«Подолання стереотипів стосовно децентралізації на основі кращих іноземних практик та українських законодавчих ініціатив»] / Український Інститут Міжнародної політики, – 2015. – 21 с.
18. Децентралізація під мікроскопом: експертний аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.Decentralization.gov.ua/news/index/page/-111
19. Децентралізація та ефективне місцеве самоврядування: [навчальний посібник для посадовців органів влади та фахівців з розвитку місцевого самоврядування]. – К. : ПРООН/МПВСР, 2016. – 269 с.

20. Дмитриева Е.В. Метод фокус-групп: проблемы подготовки, проведения, анализа [Электронный ресурс] / Е.В. Дмитриева. – Режим доступа : http://ecsocman.hse.ru/data/847/093/1217/021_dmitrieva_1.pdf
21. Крижановский О.В. Социологический статус метода экспертных оценок / О.В. Крижановский / АН Украины; Ин-т социологии; Отв. ред. С.Б. Крымский. – К. : Наукова думка, 1992. – 92 с.
22. Курілов Ю.Ю. децентралізація влади в Іспанії: самоврядування, регіоналізація та податки / Ю. Курілов // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. – 2018, т.29 (68). – №5. – С. 120-128.
23. Ларичев О.И. Выявление экспертных знаний / О.И. Ларичев. – М. : Наука, 1989. – 128 с.
24. Лева М. САРІ як метод проведення соціологічних досліджень [Електронний ресурс] / Марія Лева. – Режим доступа : https://prezi.com/clsb9a_kucy4/cari/
25. Литвак Б.Г. Экспертная информация: методы получения и анализа / Б.Г. Литвак. – М. : Радио и связь, 1982. – 184 с.
26. Литвак Б.Г. Экспертные оценки и принятие решений / Б.Г. Литвак. – М. : Патент, 1996. – 272 с.
27. Малиновський В. Уроки польської адміністративно-територіальної реформи для України / В. Малиновський // Державне та муніципальне управління в умовах політико-адміністративної реформи. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2007. – С. 15-18.
28. Мейжис І.А., Калашнікова Л.В. Соціальні виміри реформування системи освіти (на прикладі Півдня України). – Миколаїв. – Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили. – 2016. – 144 с.
29. Орлов А.И. Экспертные оценки / А.И. Орлов // Заводская лаборатория. – 1996. – Т.62. – №1. – С. 54-60.
30. Паніна Н. В. Технологія соціологічного дослідження / Н.В. Паніна. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2007. – 320 с.
31. Панкова Л.А. Организация экспертиз и анализ экспертной информации / Л.А. Панкова, А.М. Петровский, М.В. Шнейдерман. – М. : Наука, 1984. – 120 с.
32. Пилипишин В. П. Вплив процесів інтеграції на національні системи державного управління / В. П. Пилипишин. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11pvrpcdu.pdf>.
33. Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади [Електронний ресурс] : Постанова Верховної Ради України від 31 серпня 2015 року № 656-VIII. – Режим доступа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/656-19>
34. Роман Н. Моделі централізації влади країн Європейського союзу / Н. Роман // Теорія та практика державного управління. – 2016. – №2 (53). – Львів. – С. 15-22.
35. Садмен С. Как правильно задавать вопросы. Введение в проектирование массовых обследований / С. Садмен, Н. Бредберн. – М. : Институт Фонда «Общественное мнение», 2005. – 328 с.
36. Семенова В.В. Качественные методы: введение в гуманистическую социологию / В.В. Семенова. – М. : Добросвет, 1998. – 289 с.
37. Сидельников Ю.В. Технология экспертного прогнозирования / Ю.В. Сидельников. – М. : Доброе слово, 2004. – 284 с.
38. Соціальна експертиза в Україні: методологія, методика, досвід впровадження / За ред. Ю.І. Саєнка. – К. : Ін-т соціології НАНУ, 2000. – 194 с.
39. Соціологічні дослідження проблем євроінтеграції та європейських студій в Україні [методичні рекомендації] / Укладачі: В. К. Коробов, Л. А. Ляпіна, О. С. Орцева, Н. В. Рожанська, В. О. Чорна. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2016. – 68 с.
40. Суїменко Є.І. Анкетне опитування: мистецтво ставити запитання [Електронний ресурс] / Є.І. Суїменко. – Режим доступа : http://isoc.com.ua/school/suimenko_ank.pdf
41. Тарасенко Т. Проблема децентралізації в реформуванні місцевого самоврядування в Україні / Т. Тарасенко // Державне управління місцевого самоврядування – 2014. – № 2(21). – С. 277-286.
42. Ткачук А.Ф. Латвія: довга дорога реформ. Робочі записки / А.Ф. Ткачук. – К. : Легальний статус, 2015. – 56 с.
43. Формування об'єднаних територіальних громад в Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://niss.gov.ua/default/files/pof>

44. Як провели реформу адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування у Латвії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.csi.org.ua/?p=4802>.
45. Якісні дослідження в соціологічних практиках / За ред. Н.Костенко, Л.Скокової. – К. : Інституту соціології НАНУ, 2009. – 400 с.
46. Balancing Democracy, Identity and Efficiency: Changes in Local and Regional Structures in Europe / The Council of European Municipalities and Regions (CEMR). – 2008. – 96 p.
47. Budget of the European Union // Official website of the European Union. – 2014, November. [Електронний доступ]. – Режим доступу : http://europa.eu/pol/pdf/flipbook/en/budget_en.pdf
48. Faguet J-P. Decentralizing for a Deeper Democracy and a More Supple State / Faguet J-P., Fox A.M., Poschl C. – London : London School of Economics and Political Science. – 2015. – Aug. 10
49. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku. – [Електронний доступ]. – Режим доступу : <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>
50. Study on the Division of Powers between the European Union, the Member States, and Regional and Local Authorities. / Committee of the Regions of the European Union. – 2008. – P. 47-321.

References

1. Bahmet M., & Liapina, L. (2009). Analiz sotsiolohichnykh doslidzen z intehratsiinykh problem na Mykolaivshchyni [Analysis of sociological research on integration problems in Mykolayiv region]. *Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly – BSU Publishing House Petra Mogili*, (pp. 20-28) [in Ukrainian].
2. Bagmet, M., Shtyrov, O., & Harhau, Y. (2019). Implementatsiia dosvidu krain YeS v protsesi udoskonalennia detsentralizatsii publichnoi vlady ta administruvannya v Ukraini [Implementation of the experience of EU countries in the process of improving the decentralization of public power and administration in Ukraine]. *Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok. Naukovyi zhurnal – Public administration and regional development. Scientific journal*, 4. Retrieved from <https://pard.mk.ua/index.php/journal/article/view/127/94> [in Ukrainian].
3. Baimuratov, M.O. (2015). Do pytannia vyboru natsionalnoi modeli mistsevoho samovriaduvannya [On the issue of choosing the national model of local self-government]. *Publichne pravo – Public law*, 3(19), (pp. 57-65), 4(20), (pp. 70-75) [in Ukrainian].
4. Bairak, S. (2010). Mistseve samovriaduvannya Respubliky Polshcha: osoblyvosti stanovlennia ta zasady funktsionuvannya [Local self-government of the Republic of Poland: features of formation and principles of functioning]. *Vyd-vo SleNU imeni Lesi Ukrainky – Lesya Ukrainka SEN Publishing House*, (pp. 255-257) [in Ukrainian].
5. Barvitskyi, V. (2006). *U poshukakh shliakhiv formuvannya diiezdatnykh terytorialnykh hromad: mizhnarodnyi dosvid [In search of ways to form viable territorial communities: international experience]*. M. Pukhtynskyi (Ed.). Kyiv: Atika-N [in Ukrainian].
6. Batanov, O.V. (2010). *Munitsypalna vlada v Ukraini: problemy teorii i praktyky [Munitsypalna vlada v Ukraini: problemy teorii i praktyky]*. M.O. Baimuratov (Ed.). Kyiv: Yuryd. dumka [in Ukrainian].
7. Behei, I.P. (2015). Vykorystannia dosvidu Polshchi dlia vyznachennia osoblyvostei reformuvannya derzhavnogo upravlinnia na raionnomu ta rehionalnomu rivniakh [Using the experience of Poland to determine the features of public administration reform at the district and regional levels]. *Aspekty publichnoho upravlinniaiu – Aspects of public administration*, 9(23), (pp. 57-63) [in Ukrainian].
8. Belanovskiy, S.A. (2001). *Glubokoe intervyyu [Deep interview]*. Moscow: Nikkolo-media [in Russian].
9. Bohdan, O. (2015). Shcho varto znaty pro sotsiolohiiu ta sotsialni doslidzhennia? [What you need to know about sociology and social research?]. *Posibnyk-dovidnyk dlia hromadskykh aktyvistiv ta vsikh zatsikavlenykh – Handbook for public activists and all interested*, (pp. 225-263) [in Ukrainian].
10. Boryslavska, O., Zaverukha, I., & Zakharchenko, E. (2012). *Detsentralizatsiia publichnoi vlady: dosvid yevropeiskykh krain ta perspektyvy Ukrainy [Decentralization of public power: experience of European countries and prospects of Ukraine]*. Kyiv: TOV «Sofia». Retrieved from [http://despro.org.ua/media/upload/decentral_zac_ya_publ_chno_\(2\).pdf](http://despro.org.ua/media/upload/decentral_zac_ya_publ_chno_(2).pdf) [in Ukrainian].
11. Buchynska, A.Y. (2014). Administratyvno-pravovi zasady diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannya za zakonodavstvom Ukrainy [Administrative and legal principles of local government under the laws of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Verbits, V. (2006). Metodolohiia ta metodyka sotsiolohichnykh doslidzen [Methodology and methods of sociological research]. (2nd ed., rev.). Rivne: RDHU: Instytut sotsialnykh doslidzen [in Ukrainian].

13. Vorona, P.V. (2008). Osoblyvosti mistsevoho samovriaduvannia Frantsii na prykladi rehionalnykh administratyvno-terytorialnykh odynyts – departamentiv: dosvid dlia Ukrainy [Peculiarities of local self-government of France on the example of regional administrative-territorial units - departments: experience for Ukraine]. *Poltavskiy universytet ekonomiky i torhivli. Elektronne vydannia – Poltava University of Economics and Trade. Electronic edition*, 2. Retrieved from <http://space.puet.edu.ua/hahll/123456789/66> [in Ukrainian].
14. Hrobova, V.P. (2015). Pravovy status ta povnovazhennia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Italii: perspektyvy dlia Ukrainy [Legal status and powers of local governments in Italy: prospects for Ukraine]. *Pravo i suspilstvo – Law and Society*, 4(3). Retrieved from <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis20154%283%29293> [in Ukrainian].
15. Danylyshyn, B.M., & Pylypiv, V.V. Detsentralizatsiia u krainakh YeS: uroky dlia Ukrainy [Decentralization in EU countries: lessons for Ukraine]. *Rehionalna ekonomika – Regional economy*, 1. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2016_1_3 [in Ukrainian].
16. Varnalii, Z.S. (2007). *Derzhavna rehionalna polityka Ukrainy: osoblyvosti ta stratehichni priorytety* [State regional policy of Ukraine: features and strategic priorities]. Kyiv [in Ukrainian].
17. *Detsentralizatsiia vlady na osnovi krashchykh inozemnykh praktyk ta ukrainskykh zakonodavchykh initsiatyv : materialy informatsiinoho seminaru [«Podolannia stereotypiv stosovno detsentralizatsii na osnovi krashchykh inozemnykh praktyk ta ukrainskykh zakonodavchykh initsiatyv»]* – Decentralization of power on the basis of best foreign practices and Ukrainian legislative initiatives: materials of the information seminar [«Overcoming stereotypes about decentralization on the basis of best foreign practices and Ukrainian legislative initiatives»]. (2015). [in Ukrainian].
18. Detsentralizatsiia pid mikroskopom: ekspertnyi analiz [Decentralization under the microscope: expert analysis]. www.decentralization.gov.ua. Retrieved from <http://www.decentralization.gov.ua/news/index/page/-111> [in Ukrainian].
19. *Detsentralizatsiia ta efektyvne mistseve samovriaduvannia* [Decentralization and effective local self-government]. (2016). Kyiv: PROON/MPVSR [in Ukrainian].
20. Dmitrieva, E.V. *Metod fokus-grupp: problemy podgotovki, provdeniya, analiza* [Method of focus groups: problems of preparation, testing, analysis]. Retrieved from http://ecsocman.hse.ru/data/847/093/1217/021_dmitrieva_1.pdf [in Russian].
21. Krizhanovskiy, O.V. (1992). Sotsiologicheskiy status metoda ekspertnykh otsenok [Sociological status of the method of expert assessments]. S.B. Krymskiy (Ed.). Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
22. Kurilov, Yu.Iu. (2018). Detsentralizatsiia vlady v Ispanii: samovriaduvannia, rehionalizatsiia ta podatky [Decentralization of power in Spain: self-government, regionalization and taxes]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Derzhavne upravlinnia – Scientific notes of TNU named after VI Vernadsky. Series: Public Administration*, (Vols. 29(68)), 5, (pp. 120-128) [in Ukrainian].
23. Larichev, O.I. (1989). *Viyavlenie ekspertnykh znaniy* [Revealing expert knowledge]. Moscow: Nauka [in Russian].
24. Leva, M. *CAPi yak metod provedennia sotsiologichnykh doslidzhen* [CAPi as a method of sociological research]. Retrieved from https://prezi.com/clsb9a_kucy4/capi [in Ukrainian].
25. Litvak, B.G. (1982). *Ekspertnaya informatsiya: metody polucheniya i analiza* [Expert information: methods of obtaining and analysis]. Moscow: Radio i svyaz [in Russian].
26. Litvak, B.G. (1996). *Ekspertnyie otsenki i prinyatie resheniy* [Expert assessments and decision-making]. Moscow: Patent [in Russian].
27. Malynovskiy, V. (2007). Uroky polskoi administratyvno-terytorialnoi reformy dlia Ukrainy [Lessons of Polish administrative-territorial reform for Ukraine]. *Derzhavne ta munitsypalne upravlinnia v umovakh polityko-administratyvnoi reform – State and municipal administration in terms of political and administrative reform*, (pp. 15-18) [in Ukrainian].
28. Meizhys, I.A., & Kalashnikova, L.V. (2016). *Sotsialni vymiry reformuvannia systemy osvity (na prykladi Pivdnia Ukrainy)* [Social dimensions of education system reform (on the example of the South of Ukraine)]. Mykolaiv: Vyd-vo ChNU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].
29. Orlov, A.I. (1996). Ekspertnyie otsenki [Expert estimates]. *Zavodskaya laboratoriya – Technology of sociological research*, (Vols. 62), 1, (pp. 54-60) [in Ukrainian].
30. Panina, N.V. (2007). *Tekhnolohiia sotsiologichnoho doslidzhennia* [Technology of sociological research]. Kyiv: Instytut sotsiologii NANU [in Ukrainian].
31. Pankova, L.A., Petrovskiy, A.M., & Shneyderman M.V. (1984). *Organizatsiya ekspertiz i analiz ekspertnoy informatsii* [Influence of integration processes on national systems of public administration]. Moscow: Nauka [in Ukrainian].

32. Pylypyshyn, V.P. *Vplyv protsesiv intehtratsii na natsionalni systemy derzhavnoho upravlinnia* [Influence of integration processes on national systems of public administration]. Retrieved from <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11pvpdu.pdf> [in Ukrainian].
33. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy Pro poperednie skhvalennia zakonoproektu pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy shchodo detsentralizatsii vlady vid 31 serpnia 2015 roku No 656-VIII [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine On the preliminary approval of the draft law on amendments to the Constitution of Ukraine regarding the decentralization of power of August 31, 2015 No 656-VIII]. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/656-19> [in Ukrainian].
34. Roman, N. (2016). Modeli tsentralizatsii vlady krain Yevropeiskoho soiuzu [Models of centralization of power in the European Union]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia – Theory and practice of public administration*, 2(53), (pp. 15-22) [in Ukrainian].
35. Sadmen, S., & Bredbern, N. *Kak pravilno zadavat voprosy. Vvedenie v proektirovanie massovyih obsledovaniy* [How to ask questions correctly. Introduction to the design of mass surveys]. Moscow: Institut Fonda «Obschestvennoe mnenie» [in Russian].
36. Semenova, V.V. (1998). *Kachestvennyie metody: vvedenie v gumanisticheskuyu sotsiologiyu* [Qualitative methods: introduction to humanistic sociology]. Moscow: Dobrosvet [in Russian].
37. Sidelnikov, Yu.V. (2004). *Tehnologiya ekspertnogo prognozirovaniya* [Expert forecasting technology]. Moscow: Dobroe slovo [in Russian].
38. Saienko, Yu.I. (Ed.). (2000). *Sotsialna ekspertyza v Ukraini: metodolohiia, metodyka, dosvid vprovadzhennia* [Social expertise in Ukraine: methodology, methods, experience of implementation]. Kyiv: In-t sotsiologii NANU [in Ukrainian].
39. Korobov, V.K., Liapina, L.A., Ortseva, O.S., Rozhanska, N.V., & Chorna, V.O. (Ed.). (2016). *Sotsiologichni doslidzhennia problem yevrointehratsii ta yevropeiskyykh studii v Ukraini* [Sociological research of problems of European integration and European studies in Ukraine]. Mykolaiv: Vyd-vo ChDU imeni Petra Mohyly [in Ukrainian].
40. Suimenko Ye.I. *Anketne opytuvannia: mystetstvo stavyty zapytannia* [Questionnaire survey: the art of asking questions]. Retrieved from http://isoc.com.ua/school/suimenko_ank.pdf [in Ukrainian].
41. Tarasenko, T. (2014). Problema detsentralizatsii v reformuvanni mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [The problem of decentralization in the reform of local self-government in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia mistsevoho samovriaduvannia – State Administration of Local Self-Government*, 2(21), (pp. 277-286) [in Ukrainian].
42. Tkachuk, A.F. (2015). *Latvii: dovha doroha reform* [Latvia: a long road to reform]. Kyiv: Lehalniy status [in Ukrainian].
43. Formuvannia obiednanykh terytorialnykh hromad v Yevropi [Formation of united territorial communities in Europe]. *niss.gov.ua*. Retrieved from <http://niss.gov.ua/default/files/pdf> [in Ukrainian].
44. Iak provely reformu administratyvno-terytorialnoho ustroiu ta mistsevoho samovriaduvannia u Latvii [How the reform of the administrative-territorial system and local self-government in Latvia]. *www.csi.org.ua*. Retrieved from <http://www.csi.org.ua/?p=4802> [in Ukrainian].
45. Kostenko, N., & Skokova L. (2009). *Iakisni doslidzhennia v sotsiologichnykh praktykakh* [Qualitative research in sociological practices]. Kyiv: Instytutu sotsiologii NANU [in Ukrainian].
46. *Balancing Democracy, Identity and Efficiency: Changes in Local and Regional Structures in Europe*. (2008). [in English].
47. *Budget of the European Union*. (2014). Retrieved from http://europa.eu/pol/pdf/flipbook/en/budget_en.pdf [in English].
48. Faguet, J-P., Fox, A.M., & Poschl C. (2015). *Decentralizing for a Deeper Democracy and a More Supple State*. London: London School of Economics and Political Science [in English].
49. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku. *www.sejm.gov.pl*. Retrieved from <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm> [in Polish].
50. Study on the Division of Powers between the European Union, the Member States, and Regional and Local Authorities. (2008). *Committee of the Regions of the European Union*, (pp. 47-321) [in English].